

ЕВГЕН ЯВОРИВСЬКИЙ

ВОЖДЬ 100,000-НОЇ АРМІЇ

2009

**ШАНОВНІ
ПЕРЕДПЛАТНИКИ І ЧИТАЧІ
ВИДАНЬ КЛЮБУ ПРИЯТЕЛІВ УКРАЇНСЬКОЇ КНИЖКИ!**

Вислаємо Вам сьому і восьму книжку (Ч. 31 і Ч. 32)
з III серії видань Клубу.

Усіх випусків III-тя серія буде мати 12, це є від
Ч. 25 до Ч. 36.

Бракує ще 4 випуски і ми постараємося надруку-
вати і вислати їх впродовж 4 до 5 місяців.

ПЕРЕДПЛАТА на 12 книжок вносить \$9.00, тобто коло
75 центів за одну книжку, а в книгарському продажі
по \$1.25. Заощадіть собі кошти і дешево придбайте гар-
ну бібліотеку.

Просимо всіх хто ще не вплатив передплати на III
серію, вислати її негайно.

ЗАМОВЛЕННЯ ПОСИЛАТИ:

**UKRAINIAN BOOK CLUB
P. O. Box 3597 Sta. B
WINNIPEG, MAN., CANADA**

UKRAINIAN BOOK CLUB

№ 32.

EUGEN YAVORIVSKY

THE LEADER OF THE ARMY OF 100,000

COMMANDER IN CHIEF OF THE UKRAINIAN
ARMY OF WESTERN UKRAINE

IN MEMORIAM OF THE LIEUTENANT-GENERAL
MYRON TARNAVSKY ON THE 20th ANNIVERSARY
OF HIS DEATH

WINNIPEG

— 1958 —

CANADA

IVAN TYKTOR PUBLISHER

КЛЮБ ПРИЯТЕЛІВ УКРАЇНСЬКОЇ КНИЖКИ
КНИЖКА 32.

ЕВГЕН ЯВОРІВСЬКИЙ

ВОЖДЬ 100,000-НОЇ АРМІЇ

**ПАМ'ЯТІ НАЧАЛЬНОГО ВОЖДЯ
УКРАЇНСЬКОЇ ГАЛИЦЬКОЇ АРМІЇ
ГЕНЕРАЛА-ЧЕТАРЯ МИРОНА ТАРНАВСЬКОГО**

З ПРИВОДУ 20-РІЧЧЯ СМЕРТИ

ВІННІПЕГ — 1958 — КАНАДА

ВИДАВЕЦЬ ІВАН ТИКТОР

Обкладинка Мирона Левицького

Printed by the New Pathway
184 Alexander Ave., Winnipeg 2, Man., Canada.

**Генерал-четар Мирон Тарнавський
під час походу на Київ у серпні 1919 року.**

ВІД РЕДАКЦІЇ

Книжка, що їй сьогодні пропонуємо увазі читачів, присвячена пам'яті однієї з найсвітліших постатей наших визвольних змагань — Назального Вождя Української Галицької Армії генерала Мирона Тарнавського. Двадцятиріччя його смерті минає в цьому, 1958-му році...

Перше видання "Вождя 100-тисячної армії" появилось 1938 р. у Львові у В-ві Івана Тиктора "Українська Бібліотека".

Написана безпосереднім учасником і співтворцем тодішніх подій, книжка розкриває перед читачем увесь життєвий шлях покійного Назального Вождя. Це був важкий і тернистий шлях, але генерал М. Тарнавський не зійшов з нього ніколи на безпечні стежки особистих позестей і вигід. Як і Голловний Отаман Симон Петлюра, ген. М. Тарнавський був справжнім вождем, що не покидає своїх вояків навіть в остаточній катастрофі й ділить їхню долю й долю до кінця. В історію ввійшли його слова: "Де останки моєї Галицької Армії, там тепер місце і мені!" Іх сказав ген. М. Тарнавський, їдучи добровільно до табору полонених українських вояків у Тухолі.

Полум'яна любов до батьківщини, непохитна аж до самопожертви відданість визвольній справі, абсолютна зесність, безкомпромісова вимогливість до самого себе й батьківська опіка над своїми вояками — ось ті високі прикмети, що характеризують ген. М. Тарнавського, як людину, громадянина

й військовика. Тож і не диво, що в час між двома війнами ген. М. Тарнавський належав до найбільших моральних авторитетів серед громадянства західньо-українських земель. Коли на золі традиційного зеленосвятожного походу комбатантів УГА на стрілецькі могили у Львові з'являлася його висока достойна постать, усі голови клонилися перед нею в німій пошані. Похорон ген. М. Тарнавського в 1938 р. у Львові перетворився в негувану своїми розмірами українську маніфестацію під польською займанщиною. Хто був у ті дні у Львові, той ніколи не забуде тих неназе з-під землі виростлих десятків тисяч українських людей, що за одну ніг прибули з усіх кінців галицької землі, щоб віддати останній поклін Вождеві. Як сини і дожки на вістку з дому про смерть батька...

Прощаюги покійного від імені кол. вояків УГА, інж. А. Палій, м. ін., говорив:

“Пане Генерале! Голошу слухняно, що до звіту явилося кільканадцять тисяч Твої старшини й козацтва. Вибаг, що вони не в одностроях і не в струнких вояцьких лавах, але все це тому, бо Ти вже не видав такого наказу. Пане Генерале! Прости, що ми не справляємо Тобі належного гетьманського похорону. Не воркозуть жалібні верблі бубнів, не стогнуть срібні літаври. Не воздають Тобі яси димом боїв закопжені дула гармат. А зате гуєш, Пане Генерале, гуде жалібний вербель ти-сязних мас тут і мільйонів у цілому світі...”

* *
*

Згадаймо ж і автора цієї книжки, бо він один з тих, хто під командуванням ген. М. Тарнавського пройшов увесь хресний шлях збройних змагань, хто і пізніше, до кінця життя, невтомно йшов шляхом боротьби за українську визвольну справу і на шляху цьому поклав гимало своїх заслуг. Однією з цих заслуг є, безперечно, книжка "Вождь 100-тисячної армії".

Народився Євген Яворівський 19 вересня 1893 року в Коломиї. У 1911 - 14 рр. студіював у віденському університеті філософію. У часі студій належав до студентського товариства "Сіз". У 1914 р. закінчив студії та склав філософсько-педагогічний іспит у Відні. У 1914 - 18 рр. служив в австрійській армії і брав участь у боях на італійському фронті. У 1918 - 20 рр. брав участь в армії УНР - УГА ввесь час як фронтовий старшина і був одним з тих, що ввійшли в серпні 1919 р. до золотоговерхого Києва. Після війни в 1921 - 30 рр. учителював у гімназіях "Рідної Школи" в Чорткові, а потім у Яворові, де був теж видавцем і редактором часопису "Українське Слово". Був членом Української Військової Організації та активним діячем Української Радикальної Партії. У наслідок його безкомпромісової супроти окупанта громадської діяльності, польська влада заборонила йому виконувати професію гімназійного вчителя. Є. Яворівський одержує журналістичну працю в концерні Івана Тиктора "Українська Преса" у Львові, де є редактором численних часописів і інших видань. У той час він працює теж у Народньому Університеті Самоосвіти, де був членом дирекції й викладачем історії.

ПЕРЕДМОВА

29 червня 1938 р. помер у Львові б. Начальний Вождь Української Галицької Армії ген. Мирон Тарнавський.

З бл. п. Начальним Вождем Української Галицької Армії, ген.-четарем Мироном Тарнавським зійшла зі сцени історії ціла сторінка нашого недавньо-минулого. З його смертю скінчилася ціла доба, ціла епоха. В ній Покійний Начальний Вождь відіграв велику й почесну роль.

Якщо кинути оком на його життя й вчинки, на його життєвий чин — перед нами стає його величчя, а рівночасно трагічна постать на весь зріст.

Бл. п. генерал Тарнавський був тим вибранцем долі, що йому вона призначила пройти тяжкий шлях від активного австрійського офіцера найнижчої ранги до найвищого щабля військової ієрархії, до найвищого ступеня військової ранги — до місця Начального Вождя 100.000-ої армії.

Видно, небуденна це була людина, коли могла виконати таке призначення долі!

А виконала вона це призначення якнайкраще. Це признали йому ще за його життя найбільші фахівці воєнного ремесла; це признають йому сучасні; це й у майбутньому признають йому й грядучі.

На сторінках історії його ім'я буде записане золотими буквами.

В історії України генерал Мирон Тарнавський вічний. Це Вождь Української Галицької Армії, що

У 1944 р. покинув рідні землі й опинився в Інсбруку (Австрія). Тоді вчителював в українських гімназіях в Інсбруку й Ляндеку.

У 1950 р. переїхав до Дітройту (США). Тут заробляє на життя важкою фабричною працею і бере далі угасть у громадському житті.

У наслідок довготривалої недуги Євген Яворівський помер 11 листопада 1954 р. у Дітройті.

Крім безлігі статей, оглядів, рецензій, репортажів та інших матеріалів, Євген Яворівський є автором таких літературних, наукових і публіцистичних праць: 1) "Бергзон — Вступ до метафізики", 1912, 2) "Мітологія старинних греків і римлян", 1924, 3) "Серед куль і гранат" — збірка новель, 1922, 4) "Зрадник" — трагедія, 1923, 5) "Яворівщина" — етнографічний збірник, 1926, 6) "Українська гімназія в Яворові", 1926, 7) "Серед візних снігів", 1935, 8) "Заки море перелезу" — роман, 1938, 9) "Вождь 100-тисячної армії", 1938, 10) "Про життя і творчість В. Будзиновського", 11) "Денікіяда" — документи про боротьбу з Денікіним, 1928.

* *

*

На жаль, двадцять роковини смерти ген. Мирона Тарнавського проходять на еміграції якомсь непомітно. Щоб хоч частинно вирівняти цю болюгу прогалину й хоч скромно відзначити пам'ять Нагального Вождя УГА — ми й видаємо цю книжку. При цій нагоді бажано теж покласти китицю квітів на могилі її автора — Євгена Яворівського.

боровся разом з нею за добро народу й здобув Золотоверхий Київ від большевиків 30 серпня 1919 року.

Ген. Тарнавський це той, що радів і ріс радощами та перемогами Української Галицької Армії; це той, що журився і гинув від нещастя, розвалу й усенародньої поразки...

Він був вождем у повному цього слова значенні, вождем під час кривавої війни.

Його подих, його керму відчувала Українська Галицька Армія завжди на собі, на всіх своїх вчинках, на всіх своїх порухах.

Це був вождь, що разом зі своєю армією був непереможний. Українська Армія, а зокрема Українська Галицька Армія творила в той час єдину зорганізовану на європейський лад правильну військову силу на Сході Європи.

Та — не судилося ні армії, ні її вождеві остаятися до мирних часів.

Війна завжди залежна від політики. Гремлять гармати, як довго цього бажають політики.

Цей раз — політики заломилися скорше, як вояки. Вояки залишилися ще, а політиків уже давно не було.

Ось у тому суть “політикування” Начального Вождя, ген. М. Тарнавського. Була така ситуація, що він мусів заступити політиків і самий мусів політувати за них.

За це стрінуло його ще й незаслужене горе. Все ж, того, що він “виполітував”, ніхто не зміг змінити. Це був єдиний можливий шлях; це був залізний об’єктивний закон ставання. Підняли крик тоді з усіх усюдів, але незабаром і ті самі, що щой-

но з обурення кричали, пішли тим самим шляхом, що проти нього перед хвилиною протестували. Не було, видно, таки іншого виходу.

“Перемогти або згинуті!”, ось девіза армії на всьому світі.

Цієї девізи держався й пок. Начальний Вождь. “Перемогти!” — це було його досмертним змаганням, єдиним бажанням.

Велич його трагічної постаті якраз у тому, що він просто надлюдським зусиллям намагався в час загального розвалу вдержати те, що можна було ще вдержати; зберегти від розвалу те, що не сміло розвалитися — щоб на його основі можливо побудувати в майбутньому величню будову життя для нації!

Активний старшина — вояк з крові й кости — не міг інакше думати, ні поступати. Основою для всього життя, для всього політикування, для всякого державного твору він уважав босздатну, дисципліновану й сильну армію!

Що пізніші хвилини дійсності своєю невітійною реальністю розложити й цю основу всякого кращого існування — це вже така доля українського народу.

Начальний Вождь ген. М. Тарнавський жив і помер “ідеалістом”, хоч виявив у дійсності найбільше “реалізму” з усіх тоді живучих провідників.

З ним зійшла в могилу трагедія цілого покоління, що схопилося здобувати те, до чого прагнуло його серце віками, а чого, здобувши на хвилинку, не змогло воно своїми силами втримати й мусіло знову його втратити...

З ним втратило українське громадянство вже майже все, що досі ще з великих днів мало!

Та ні, — не втратило українське громадянство всього!

Ні — вже не втратить воно всього ніколи! Не втратить воно світлої постаті великого Начального Вождя...

ВІД КОЛИСКИ ДО ЗРЛОГО ВІКУ

Мирон Тарнавський прийшов на світ у селі Бариліві, радехівського повіту, 29 серпня 1869 року, як син греко-католицького священника, о. Еміліяна Тарнавського й Осипи з Малицьких. У Бариліві провів малий Мирон перші роки свого життя під опікою батька й матері, серед рідні. Тут і проминули його найкращі, дитячі хвилини серед забави й безжурних розваг. Його вчитель Буцманюк мав з ним чимало мороки. Вчився малий Мирон дома, вчився й у школі.

Не бракло йому тоді нічого. Мав усе потрібне не тільки для життя, але й для забави. Мав коників і коней, мав сані й санчата, мав пістолю. Мав товаришів. А все — під оком батьків. Свою вдачу приніс на світ з кров'ю батьків, а решту дало йому старанне родинне виховання.

Роки мчалися скоренько. Маленький хлопчик Мирон підростає, кінчить народню школу, а батько підготовляє його до гімназії. Вкінці їде разом з батьком до Бродів, до тамошньої німецької гімназії, здавати іспит. Здає його до другої гімназійної кля-

си. Батько приміщує його в Бродах “на станції”, серед чужих. Нове оточення, нове життя. Наука не легка. Математика й фізика для нього найлегші. Це значить — бистра голівка! Зате мов не любить, а вимагають знання німецької й польської.

Батько забирає незабаром сина з Бродів до Львова, а за рік таки до Барилова, додому. Наймають синів інструктора й Мирон “кує” два роки три класи. Вкінці приймають його по іспиті до шостої гімназійної класи в Бродах. Тут і кінчить гімназію, тут і здає матуру.

Це були спокійні й впорядковані роки життя громадянства, а тим самим і більшості його одиниць. Між абсолювентами гімназії — українцями, поляками й жидами — не було ні дрібки ворожости. Навпаки, вони всі разом приятелювали, не знаючи ще справжнього життя, з його вимогами. Життя тимчасом не чекало. Воно розвивалося, а з ним розвивалися приспані сили народів.

По матурі Мирон Тарнавський зголосився до однорічної військової служби. Пів року провів у старшинській школі у Львові, а другу половину року на прагмиці в 30-му батальйоні польових стрільців у Бродах. Вкінці здав офіцерський іспит у Львові й став “ляйтнантом”. Рівночасно перейшов до цивільного життя. Вернувся додому, до Барилова. Тут перебув цілий рік, аж дістав поручення від маршала сойму, графа Баденія, що був колятором у Чанижі, парохії швагра Мирона, на основі чого Мирон став урядовцем Краєвого Виділу у Львові. Та в шостому місяці урядування зголошується він до активної військової служби й дістає приділ до

13-го батальйону польових стрільців у Тарнові. Хоч як не годилися з цим кроком батьки Мирона, його тягне до війська; він прочуває, що там його місце. Він волить скромне життя “ляйтнанта” з усіма не-вигодами, як спокійне й упорядковане, але цивільне життя урядовця.

Тепер відкрилася перед молодим офіцером військова кар’єра. У Тарнові перебуває він пів року практики. У Відні здає іспит на активного офіцера. Переходить до Краєвої Оборони. Дістає приділ до 18-го полку Краєвої Оборони в Перемишлі. Тут — звичайна праця: сім місяців у році вишкіл новобранців, три місяці — вільні вправи й маневри, а два місяці — відпустка. Ця праця вимагала чимало здоров’я й нервів. Крім того, щотижня відбувалися на наказ славного з різних дивацтв ген. Гальґочія міжбригадні й міжполкові вправи.

1896 року лейтнант Мирон Тарнавський відбув сигналізаційний курс.

1899 року він стає “оберлейтнантом” (поручником). Рівночасно переносять його до Самбора. Тут нав’язує він знайомства з місцевими українцями.

1902 року одружується. Живе з дружиною в Самборі до 1907 року. 1907 року переносять його на власне прохання ближче рідні, до Золочева. Тут працює як комендант сотні аж до 1909 року. 1909 року стає капітаном. Тепер веде раз-у-раз курси української мови для офіцерів, розуміється, крім звичайних щоденних військових обов’язків; тут веде школу підстаршин у батальйоні; тут вкінці про-водить вправи зі старшинами резерви й вишкіл учите-лів.

ПІД ЧАС СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У 1912 році проголосили в Австрії частинну мобілізацію. Капітан Мирон Тарнавський переходить зі сотнею до Бродів. Має забезпечити евакуацію урядів. У Бродах перебуває два тижні. Та 1912 року війна не вибухає.

Вибухає вона аж у серпні 1914 року. Капітана Тарнавського захопила вона в Золочеві. 14 серпня висилають його зі сотнею до Бродів, щоб розвідав у напрямі на Радивилів, скільки там ворога. Під Радивиловом зводить відділ Тарнавського перший бій з москалями. Москалі залишають по бою містечко, хоч втрати по австрійському боці були чималі. Опісля — черговий бій: під Олієвом. Тут російська армія покористувалася воєнним досвідом з російсько - японської війни, вживаючи головно гармат на фронті з пішими; вона змасакрувала австро - мадярські війська, що все ще виступали до бою наче на майдані вправ, не надто скриваючися й виконуючи всякі рухи на команду. Під Олієвом з 9-ти сотень 13-го полку уланів за один день бою залишилися в живих тільки три!

Участь кап. Тарнавського в цих боях збагатила його воєнним досвідом. Він користувався опісля ним не тільки під час світової війни, але й під час української.

По поразці під Олієвом сотня кап. Тарнавського охороняє відворот рештки недобитків до Сасова. Опісля проходять до Золочева, а далі до Красно-го й Львова. Зі Львова кидають їх знову пішки до Красно-го.

Черговий бій зводить відділ Тарнавського 26 серпня 1914 року під Буськом. Зараз опісля побита австрійська армія пересувається через Львів на Городок, де бої тривали цілих шість днів. З-під Городка перейшли до Перемишля, до Журавиці, а незабаром під Санч.

У Санчі захворів Тарнавський червінкою. Та, замість лікуватися з цієї прикрої й небезпечної недуги в лічниці, Тарнавський останками сил простиється на двірець, а звідси залізницею на фронт, до своїх частин.

Незабаром Тарнавський бере участь у чергових боях під Магерою й в Строновичах. Під Магерою австрійцям не повелось. Москалі прорвали фронт. Австрійці залишили тут гори трупів. У Строновичах фронт був правильніший. Ішла позиційна боротьба. Тут майбутній генерал нанюхався добре стрільного пороху, зазнав на власній шкірі всіх благодатей фронтово - вояцького життя. Це, зрештою, і добре якось склалось, бо ж тільки такий досвідчений старшина міг опісля стати досвідченим і розумним генералом.

У Строновичах був кап. Тарнавський ранений у підчерев'я й в обі ноги. Тепер пережив Тарнавський усі муки, що їх переживав кожний ранений на фронті, поки його знесли на "гільфспляц", поки йому дали поміч, поки перевезли його трохи глибше в запілля. Він дістається до Перемишля. Та тут переполох. Тарнавський просто повзе в болях і муках до залізничного транспорту, що якраз від'їжджає. Доїздить ним аж до Будапешту, до лічниці. У Будапешті лікував рани півтора місяця. Ще невиліку-

ваний як слід їде до кадри, до Юденбургу. Все ж, у кадрі лікарі веліли хворому відпочивати ще три тижні в купелях у Бадені.

По перебуванні в Бадені знову Юденбург, знову кадра. А 9 травня — новий від'їзд кап. Тарнавського з новим батальйоном на фронт.

Знову бої з москалями — в Славську, наступ на шляху Болахів - Галич, а звідси через Дністер у напрямі Завалова на Семиківці до Стрипи.

МІЖ УКРАЇНСЬКИМИ СІЧОВИМИ СТРІЛЬЦЯМИ

З Українськими Січовими Стрільцями познайомився кап. Тарнавський ближче в Завалові й над Золотою Липою. Тут зустрівся він з Дмитром Вітовським. Провів з ним цілу ніч на розмові.

Опісля познайомився з Дідушком, якого відділ стояв недалеко в окопах; з Михайлом Галуцинським, що був зв'язковим між УСС-ами й австрійською військовою владою; вкінці — з тодішнім комендантом УСС-ів, Гр. Коссаком.

Під Семиківцями над Стрипою Тарнавський був свідком героїства УСС-ів, що врятували там свої пожертвуванням фронт. Частини кап. Тарнавського разом з іншими австро-мадярськими частинами панічно кинулися були в утечу, а тільки відділи УСС-ів задержали свої становища, не подаючись взад перед ворогами.

Ці факти й події змінили давніші погляди Тарнавського на УСС-ів. Він дивився на них, як дивилася більшість австрійських активних старшин. В їх уяві, військової муштри австрійської мужви не міг

заступити ніякий національний запал. УСС-ів уважали причіпкою до правильної австрійської армії. Аж дійсність виявила зовсім щось інше: виявилось, що муштра — хоч як конечна — другорядна річ. Її легко набути. Зате першорядна річ внутрішнє почування, в тому разі внутрішнє національне почування. Воно чуда робить. Хто його має, муштри може легко навчитися.

Незабаром — здається, завдяки Михайлові Галуцинському, що робив відповідні старання — перенесли капітана Тарнавського до Вишколу УСС-ів, до села Свистільники, рогатинського повіту. Це сталося при кінці січня 1916 року. Тут перебув Тарнавський чотири до п'ять місяців, аж перенесли Вишкіл до Розвадова.

У Свистільниках і в Розвадові весь час ішла жива праця над вишколом новобранців. Команда УСС-ів мусіла раз-у-раз поборювати різні труднощі, що їх ставили їй різного роду більші й менші вороги.

У Розвадові підлягав Вишкіл УСС-ів наглядові сина німецького цісаря Вільгельма II-го, принца Оскара. Кап. Тарнавському особливо залежало на тому, щоб УСС-и вийшли під час перегляду якнайкраще.

УСС-и творили окрему військово-адміністраційну частину з окремою харчовою самоуправою. Командантом вужчої групи, що до неї належали й УСС-и, був полковник Бернацкі, що відносився ворожо до адміністрації й харчового відділу УСС-ів. Він виступав, де міг, проти УСС-ів і проти кап. Тарнавського.

В той час приділили УСС-ам до вишкільних сотень окремих німецьких підстаршин, що мали підучувати УСС-ів воєнного ремесла. При тім приходило нераз між цими німцями й УСС-ами до непорозумінь. Полк. Бернацкі хитро вміщувався в ці справи й використовував положення на некористь УСС-ів.

Часто приїздив тоді до Вишколу УСС-ів на візитацію німецький принц Оскар. Він любив показувати стрільцям свою військову вмільсть і любив слухати українських пісень.

Про перебування М. Тарнавського в УСС-ів у Свистільниках і Липиці Долішній пише д-р Никифор Гірняк у своєму “Спомині про генерала Мирона Тарнавського” (“Новий Час”, ч. 157 з 21 липня 1938 р.) :

“До місця постою Коша УСС-ів (Свистільники) прибув сотник 35 полку Краєвої Оборони Мирон Тарнавський, щоб перебрати команду куреня новобранців, що її досі вів заангажований Босвою Управою поручник австрійської армії, Володимир Стафіняк. Було це в січні 1916 року. Зі свого нового приділу був сотник М. Тарнавський дуже вдоволений, бо він від осени 1915-го року боровся зі своїм куренем поруч Легіону УСС-ів і дуже любив стрільців. До мене віднісся він з великою прихильністю — давав мені цінні поради. Він завжди живо цікавився організаційною роботою Коша”.

“З приходом сотника М. Тарнавського до Свистільник формується вишкіл УСС-ів як окрема одиниця, організаційно від Коша незалежна, а підчинена Вишкільній Групі Корпусу Гофмана, якої комендантом був полк. Вараді. Кіш підлягав далі безпосередньо команді Корпусу Гоф-

мана. В адміністраційному відношенні належав Вишкіл якийсь час до Коша, він побирав у Коші гроші, харчі та інше, складав свої щомісячні рахунки команді Коша. Одначе такий стан тривав коротко, бо показався негідним. Високий харчовий стан Коша, що деколи переходив стан обох боєвих куренів, нераз давав притоку вищим командам насилати на Кіш комісії для побору військово зобов'язаних новобранців до австрійських частин. Тому треба було налагодити справу так, щоб Вишкіл не влічувався до стану Коша, щоб сам за себе складав станові звіти й рахунки команді Групи полк Вараді, а Кіш — як досі — команді Корпусу Гофмана. Було це конечно ще й тому, що сотник М. Тарнавський весною 1916 року став отаманом, отже навіть позірна його залежність від команди, що при її проводі стояв сотник, була недопускательна. З переходом Вишколу зі Свистільник до Липиці Долішньої віддалився він від Коша ще й територіяльно й від тієї хвилини стояв завжди в сусідньому селі”.

“На становищі коменданта Вишколу перебув отаман Тарнавський до липня 1917 року. Своєю батьківською теплотою та щирою зичливістю до кожного стрільця без винятку з'єднав собі отаман М. Тарнавський любов і прив'язання загалу стрілецтва”.

Кап. Тарнавський на місці коменданта Вишколу УСС-ів причинився багато до піднесення воєнного знання й боєздатности старшин і стрільців УСС-ів. Це ж кермувала тепер цим знанням, цією наукою й вишколом вправна й досвідчена рука, розумний і обчислений мозок активного офіцера, що доповнив і своє знання — і свій досвід — фронтовими здобутками, окупленими в кривавих боях нервами й болем.

У Розвадові іменували кап. Тарнавського майором (отаманом).

Тут, у Розвадові, пережив майор Тарнавський разом з УСС-ами вістку, що “тюрма народів” валиться, що в огні революції з царської Росії родиться в муках Вільна Україна.

По кількох нових непорозуміннях з Бернацким переносять майора Тарнавського на місце коменданта батальйону 35-го полку піхоти на фронті. За три дні дістає він наказ взяти участь у наступі на лінії Куропатники-Бишки. Тут по завзятому цілоночному бою перемагає москалів, проломлює їх фронт і займає їхні позиції. Рівночасно сусіди на фронті, чехи з 88-го полку, переходять добровільно на другий бік, до ворога. За Куропатники-Бишки одержав майор Тарнавський “Хрест Залізної Корони”, а від німців “Залізний Хрест”. Це були високі відзначення. Нелегко такі відзначення можна було дістати. А в тому часі — офіцер з відзначеннями щось значив!

У цьому часі до батальйону 35-го полку піхоти приділяють раз-у-раз по кілька сотень УСС-ів, що були недалеко. Вони тішилися завжди особливою прихильністю майора.

Аж під Чортковом іменували майора Тарнавського знову комендантом УСС-ів, що були на фронті.

УСС-и дійшли тоді до Збруча. Тут напроти побачили вже не москалів, а українців, що намагалися спинити дальший похід військ Центральних Держав. Якраз ішли переговори в Бересті між Україн-

ською Центральною Радою й Центральними Державами. У Бересті були й представники москалів-більшевиків. Події відбивалися голосним відгомном у світі, а зокрема в душах українців, тобто і УСС-ів. Наставали великі, гарні дні для українського народу. Політичне положення ставало сприятливим.

Майор Тарнавський мріяв мріями УСС-ів: — “Аж тепер займуть УСС-и Україну, бо ж Росія розпалася. Австрія схоче жити в згоді з новою державою”!

Ні майор Тарнавський, ні УСС-и, ні ніхто з українців в Австрії не знав справжніх настроїв по той бік Збруча, не знав підйому духа народу, не знав його потреб і вимог. Аж чергові дії вияснили справу — на добро народу.

На становищі коменданта фронтових частин УСС-ів отаман Тарнавський сходиться знову з Дмитром Вітовським і навчас Вітовського чимало з ділянки військового діла... Та “отаманом” цей раз майор Тарнавський не був знову довго. Його скоро звільняють з місця коменданта УСС-ів — по одній з чергових суперечок з шефом бригади, що до неї належали УСС-и, в обороні честі й слави УСС-ів.

1 березня покінчилися переговори в Бересті. Там визначили точно характер, що в ньому мали прислати Центральні Держави — Німеччина й Австрія — свої війська на поміч Центральній Раді, щоб допомогти зробити лад у Наддніпрянській Україні, прогнавши большевиків з неї.

ПО ТОЙ БІК ЗБРУЧА 1918 РОКУ

Майора Тарнавського йменують референтом українських справ при штабі дивізії. Він їде до Кам'янця на Поділлі. Має усувати евентуальні непорозуміння між українським населенням і австрійським військом, що вже потягнуло за німецьким на Наддніпрянщину — не тільки большевиків проганяти, як цього бажала Центральна Рада, але й порядки настановляти, добро-майно для Австрії загарбувати...

Розмови з Дмитром Вітовським довели отамана Мирона Тарнавського до думки про величчє майбутнє українського народу. З душі Тарнавського сплило австрофільство, таке зрештою загальне й природне, бо виховуване довгими-довгими десятками літ в усіх українців по цей бік Збруча. Він глянув на дійсність іншими очима... Він зрозумів, що інтереси України не однозначні з інтересами Австрії.

От. Тарнавський бачив, як німецьке, а за ним і австрійське та малярське війська, що зайняли Наддніпрянщину, забирають, де тільки можуть, всяке добро й вивозять його додому. Навіть чорнозем слали німці посылками до Німеччини! Душа от. Тарнавського протестує, вона бунтується. От. Тарнавський відчуває, що не те саме для нього — австрійське й українське. Це останнє — його! Він відчуває це й розуміє це. От. Тарнавський вимагає, щоб до його розпорядження приділити йому чету УСС-ів. Йому її конечно для порядку. Цією четою от. Тарнавський охороняє українське майно й до-

бро, де не встигло його ще своїми силами охоронити місцеве українське населення. От. Тарнавський входить в порозуміння з визначеним губерніяльним комісарем для цих справ у Кам'янці й їздить разом з ним по околиці в згаданих цілях. Так урятував от. Тарнавський у Дунаївцях магазин сукна й шкіри, а в Новій Ушиці магазин убрань.

При тім от. Тарнавський часто попадав у небезпечні ситуації. По землях України проїздили тоді правильні, здемобілізовані й повстанчі армії та частини. Не раз і не два попадав от. Тарнавський навіть большевикам просто в руки! Та військове "щастя" сприяло йому. Він видіставався з таких ситуацій все щасливо.

От. Тарнавського з його відділом УСС-ів приділили до 54 австрійської дивізії. Це була здебільша українська дивізія. Зате сусідня 55 малярська дивізія чинила раз-у-раз по своїй дорозі бешкети. Мадяри погано поводитися з українським населенням. От. Тарнавський інтєрвенював і тут, скільки й коли тільки міг.

Відділ от. Тарнавського перейшов до міста Бару. Тут отаман залишив його на довше, а сам поїхав до Жмеринки до команди дивізії. У Жмеринці дістав наказ кермувати цивільними справами міста. Військовими кермував ген. Лясоцкі. До помочі, на власне домагання, дістав от. Тарнавський — Дмитра Вітовського. Праці мали чимало. У Жмеринці перебув от. Тарнавський 10 днів.

27 березня 1918 року призначили от. Тарнавського комендантом табору австрійських поворотців з полону в Києві. Він переїхав туди зараз, зголосив-

ся в австрійсько-шведській місії Червоного Хреста, що своїми засобами підпомагала влаштування табору для полонених, і переняв табір з 14-тисячною товпою голодних і обідраних полонених. Праці тут було просто безмежно. На цьому становищі от. Тарнавський вчинив велике добро для українського народу: він вилучував полонених - українців, творив з них гурти й пересилав їх до Січових Стрільців, що якраз тоді формувалися в Києві. Так вислав от. Тарнавський кільканадцять тисяч полонених-українців до СС-ів.

З СС-ами от. Тарнавський познайомився особисто. З ними перевів неодну годину на дискусіях. Радилися СС-и, що їм робити з гетьманським переворотом. От. Тарнавський радив:

— Лише не випускати кріса з рук! Лише не пускати стрільців додому, бо скликати їх буде тяжче, як гукнути: “Розходіться по хатах, братство!”

Пережив тоді от. Тарнавський усі ті події, що їх пережила й уся Україна: гетьманський переворот, невідповідну поведінку німецьких і австрійських генералів і військ, грабіж збіжжя в селах, загальні народні повстання й т. д. Найбільше непокоїло от. Тарнавського — як і кожного військового українця — те, що гетьман не творив власного війська (він і не міг його творити, з виїмком “сердюків”), бо не мав підмоги українського громадянства.

Бачив от. Тарнавський, як творилася тоді в Україні т. зв. “Добровольчеська Армія”, що незабаром — як показали події — пішла на повне знищення української державности, щоб тільки відродити “стару Росію”, хоч би в спілці з московськими большевиками.

Незабаром переносять майора Тарнавського до Слобідки коло Бірзулі, до чеського полку. Рівночасно підносять його до ранги підполковника.

У районі Бірзулі аж до Дністра перебув підполковник три місяці. Тут зверталися до нього місцеві люди з різними справами й непорозуміннями, для осуду. На цьому місці підполк. Тарнавський поміг чимало біднішому населенню.

До т. зв. “карательних отрядів”, що гнобили народ за панів і поміщиків, ставився підполк. Тарнавський ворожо, з ненавистю. Він бачив і розумів, що ці “отряди” стають в обороні московських людей в Україні, відносяться ворожо до українського народу та тим самим підкопують решту поваги української державности.

У вересні підполковника Тарнавського перекинули до 16 полку піхоти, бо його чеський полк вислали на італійський фронт. 16 полк піхоти складався майже в цілості з мазурів. Місцем його постою був Гайсин. Курінь підполк. Тарнавського був стаціонаований у Теплику. Справи, що ними займався підполк. Тарнавський, це були головно — охорона збіжжя на пні й жнива.

Тут і наспіла до підполк. Тарнавського вістка про недугу й смерть його батька. Іздив він тоді в Галичину аж двічі: раз перед смертю батька, а раз уже по його смерті. Як тільки вернувся з Галичини, приділили його цей раз до 35 полку піхоти в Могилеві, а за кілька днів до 19 полку стрільців коло Вапнярки. Звідси — знову до 16 полку в Гайсині.

У Гайсині довідалися про маніфест цісаря Карла. Австро-Мадярщина помітно розпадалася. Ав-

стріські старшини обдумували, що їм робити. Мудріші покидали австрійську армію й переходили на службу своїй батьківщині. М. ін., одного дня втік і комендант 16-го п. п. (ще й з касою!) до польських формацій. Хоч-не-хоч — мусів підполк. М. Тарнавський переняти його місце. Він став комендантом 16-го мазурського полку.

З цим полком приїхав він незабаром через Вінницю, Шепетівку, Дубно, Луцьк, Ковель до Кракова, до кадри цього полка. У Кракові підполковник Мирон Тарнавський розв'язався з австрійською армією й пустився до Галичини.

Приїхав до Львова. Львів був уже в польських руках (кінець листопада 1918 року). Тут заарештували підполк. Тарнавського в одній каварні, звідки він готовився виїхати поза Львів. Тарнавського замкнули в тюремній келії в Бригідках, а незабаром разом з відділом в'язнів (200—250 селян, залізничників і інтелігентів) вивезли до табору в Домбю коло Кракова.

У таборі Тарнавський скоро привик до твердого життя. Тут, здається, виявилися в Тарнавського вже досить виразно перші початки його шлункової недуги.

Життя в Домбю дошкулило підполковникові Тарнавському. Вкінці він голоситься зі своїм хворим шлунком до лікаря й дістає проїзд до Бадену коло Відня. По дорозі оглядає Чехословаччину й Відень. Чехи пробудилися якраз до свободи, а Відень почав уже по розвалі Австро-Мадярщини падати раз-у-раз нижче...

У Відні одержав підполк. Тарнавський переїзний білет з паспортом з Ліквідаційної Комісії для військових справ при міністерстві до Станиславова. На основі цього паспорту й білету проїхав він з Відня залізницею до Будапешту, а з Будапешту через Мукачів на Лавочне й Сколе до Станиславова. Тут був осідок тодішньої влади ЗОУНР.

НА СТАНОВИЩІ КОМЕНДАНТА II-ГО КОРПУСУ ГАЛИЦЬКОЇ АРМІЇ

У Станиславові зустрівся М. Тарнавський знову з Дмитром Вітовським, тепер уже державним секретарем військових справ. Вітовський іменує Тарнавського комендантом відтинку під Львовом. Це було в першій половині лютого 1919 року. Ще перед приїздом під Львів їде Тарнавський санками зі Станиславова на Потутори — Підвисоке до Золочева, щоб побачитися з жінкою й з дітьми, яких давно не бачив. У Золочеві, дома перебуває тільки чотири дні. Опісля виїздить до Бібрки.

13 лютого 1919 року переймає полк. Мирон Тарнавський т. зв. “Групу Схід”, що незабаром переіменює назву на “II-ий Корпус Галицької Армії”. Новий комендант переводить організацію II-го Корпусу, наладжує в Бібріці командний апарат Корпусу та дає йому такі підвалини, що їх не розхитали пізніше ніякі невдачі.

II-ий Корпус простягався тоді від Польської Рісної через Збоїська, Малехів, львівську різню, Підзамччя, Чортівську Скелю, Сихів, Соکیلники до

Скнилова. Харчовий стан війська, що воювало на цьому фронті, був 9.000, бойовий тільки 7.000. Гармат було доволі, тільки були вони звичайно старого калібру.

Шефом Штабу II-го Корпусу в той час був от. А. Папп де Яноші. Про нього не висловлювався полк. М. Тарнавський прихильно. Паппа скоро з його місця відкликали. На місце от. Паппа прийшов підполковник Альфред Шаманек, старшина Генерального Штабу б. австрійської армії, німець по національності. (Він згинув 1920 р. під час переправи через Дністер на румунський бік, під кулями большевиків).

У II-му Корпусі були тоді три Бригади: IV-та т. зв. Золочівська Бригада, II-га т. зв. Коломийська й III-тя т. зв. Бережанська. Незабаром долучили в склад II-го Корпусу I-шу Бригаду УСС-ів. По Миколаївських боях приділили до II-го Корпусу ще й VII-му т. зв. Львівську Бригаду. Комендантами цих Бригад були: IV-ої Золочівської от. д-р Степан Шухевич, II-го Коломийської от. Франц Тінкль, III-ої Бережанської полк. А. Вольф, VII-ої Львівської полк. А. Бізанц.

Артилерійним і амуніційним референтом був от. Лянґ, а шефом оперативного відділу сотник Ганс Кох.

Корпусний комендант Мирон Тарнавський переживає разом зі своїм Корпусом усі події, що тоді трапилися — від лютого 1919 до 16 і 17 липня того ж року, до переходу за Збруч.

Були це величні події, були й прикрі, болючі.

До найприкріших належало, м. ін. те, що не було злагоди між обома українськими урядами, а ще більше те, що до правильного воювання бракувало амуніції.

Наступив відворот з-під Львова, I-ший і II-ий Корпуси проходять лінію Дністра; III-тій Корпус мав вдержатися в нафтовому басейні.

Галицька Армія доходить поза лінію Серету. Відси починається її новий наступ.

Т. зв. Чортківську офензиву починає в дійсності корпусний комендант Мирон Тарнавський. Ніччю, коли якраз звільнили з місця Начального Вожда ген. Омеляновича-Павленка, а Начальним Вождем іменували ген. Олександра Грекова, Бригади от. А. Бізанца й полк. А. Вольфа по порозумінні з полк. А. Шаманеком і корпусним комендантом Мироном Тарнавським наступом спричинили початок цієї офензиви.

У тому часі Мирон Тарнавський стає генералом. (Комендантом I-го Корпусу був полк. Тарнавський п'ять місяців, від лютого до перших днів липня 1919 р.). Офензива не осягає своєї цілі. Скоро притихає, а незабаром і зовсім завмирає. Наступає останній відворот до Збруча.

Якраз штаб II-го Корпусу стояв у Копичинцях, коли до ген. Мирона Тарнавського приїхав диктатор д-р Евген Петрушевич і державний секретар внутрішніх справ, д-р Іван Макух. Вони передали в руки ген. Тарнавського команду Галицькою Армією.

ГЕН. МИРОН ТАРНАВСЬКИЙ НАЧАЛЬНИМ ВОЖДЕМ ГАЛИЦЬКОЇ АРМІЇ

Новий Начальний Вождь опинився зразу — здавалось би — в безвихідній ситуації. Та він не чекає нічого, а тільки шле делегатів для вияснення положення — до поляків і на схід поза Збруч до большевиків, що натискали там на обезсилені частини Наддніпрянської Армії під проводом Головного Отамана Симона Петлюри. Делегація, вислана до поляків, мала подбати про їх запевнення, що не будуть переслідувати Галицької Армії, якщо вона перейде Збруч на Наддніпрянщину. До большевиків вислав Нач. Вождь делегатів радше з самої цікавості, що вони скажуть. А большевики бажали Галицької Армії, бажали з нею об'єднатися, але вимагали, щоб видати Головного Отамана Симона Петлюру. Переговорів з большевиками Начальний Вождь не брав ні хвилини поважно.

На прохання Головного Отамана Симона Петлюри висилає Начальний Вождь на поміч Наддніпрянській Армії дві бригади. Одна залишилася в Гусятині з завданням будови й підготовки шляхів для переходу Галицької Армії через Збруч, а друга — V-та бригада — мала вже наступати на большевиків, що підступили були вже під Кам'янець. Та забручанське населення коло Чорного Острова прийняло цю бригаду непривітно, а навіть ворожо. В той час війська Головного Отамана Петлюри відкидають большевиків на Ярмолинці.

Делегати від поляків ще не вернулися, як Начальний Вождь уже рішив перейти з Галицькою Армією за Збруч, на Наддніпрянщину.

Перехід відбувся обдумано, спокійно й згідно з плянами.

I-ший Корпус перейшов зразу в бій на поміч Наддніпрянській Армії, на підмогу Запоріжцям і СС-ам.

Начальна Команда й уряд ЗОУНР опинилися в Кам'янці.

Настали нові, своєрідні відносини. Напруження між урядом З.О. У.Н.Р і урядом. У.Н.Р. впливало від'ємно й на відношення обох армій. Справжня злагода й братня любов існувала тільки на фронті, між фронтовими частинами обох армій.

Ворожість надзбручанського населення скоро перетворилася в щирі прихильність до Галицької Армії, що заняла простір між Збручем поза Кам'янець на відпочинок для себе. Цей відпочинок не тривав довго. Треба було Начальному Вождеві рішитися, куди повести армію. Виринуло питання: на Київ, чи на Одесу? Тягнув Золотоверхий Київ, тягнула й Одеса, бо там можна було мати зв'язки зі світом; звідти можна було дістати амуніцію й воєнний матеріал.

Головний Отаман Симон Петлюра обстоював думку, що з політичних мотивів треба б спочатку здобути Київ. На Одесу треба б вислати решту армії, як охорону крила.

В цій справі відбулася в Головному Штабі Армії в щойно очищеному від большевиків Проскуріві нарада обох штабів під проводом Головного Отмана С. Петлюри. Під час цієї важливої історичної хвилини Начальний Вождь і його штаб обстоювали думку походу на Одесу. Вони кермувалися при тім

мілітарними причинами, зовсім оправданими. Переміг погляд Головного Отамана С. Петлюри. Хто знає, як виглядала б дійсність, якби похід пішов був не на Київ, а на Одесу. А може добре, що похід пішов на Золотоверхий? Може й це добре, бо сьогодні маємо велику легенду 30-го серпня 1919 року?

ПОХІД НА КИЇВ

Повів Галицьку Армію ген. Мирон Тарнавський на столицю України — відбирати її від москалів-більшевиків. Це була найвеличніша перемога Начального Вождя.

Не була це легка річ. Не можна було наперед знати, який опір будуть ставити вороги.

Одно було тільки зовсім добре відоме: душевний настрій старшин і стрільців Галицької Армії був гостро протибільшевицький.

Коли ж незабаром — зараз таки по перших боях з більшовиками — виявилось, що в більшовиків розвал, що їхні міжнародні полки чекали хвилини й нагоди, щоб розбігтися — походів Галицької Армії просто не було ніякого стриму.

Поляки тимчасом станули на лінії Збруча. Не йшли вперед.

Послідували славні бої з більшовиками за Жмеринку, Вінницю, а опісля за Калинівку, Козятин, Хвастів, Васильків.

На Київ ішла т. зв. Група ген. А. Кравса. До неї належали: I-ий і III-ий Корпуси та Запорізька Дивізія. На лівому крилі під Коростень наступав II-ий

Корпус, що ним командував полк. А. Вольф. Фронту від заходу берегли СС-и.

Останні дні перед заняттям Києва ситуація в Галицькій Армії була — на основі неоголошеного ще “Денника Начальної Команди Галицької Армії” — така:

“26 серпня 1919 року.

8-ма Бригада викинула ворога з Василькова, куди ввійшов один полк і частини повстанців. Ворог держить лінію: Велика Бугаївка — Крушинка — Янковичі — Мархалівка — Глеваха — Будаївка — Боярка. Сила невідома.

Згрупування Корпусів продовж сьогоднішнього дня назагал незмінене.

Штаб Головного Отамана наказує II-ому Корпусові як найближчу мету — захоплення Коростеня. В тій цілі підчинено групу СС-ів Начальній Команді.

З II-го Корпусу й групи СС-ів творить Начальна Команда (ч. оп. 5053) армійську групу полковника Вольфа. Її завдання захопити вузол Коростеня, влегшити та забезпечити тим похід середньої групи на Київ. На цю операцію рішилася Начальна Команда.

В тій цілі заряджено на завтра таке згрупування (ч. оп. 5054):

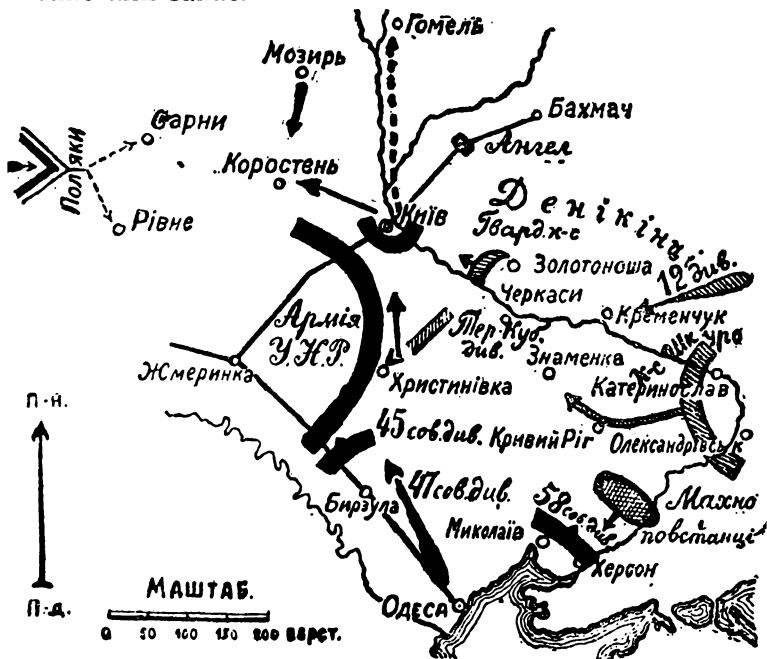
III-тій Корпус у районі Мотовилівка — Плісцьке — Васильків. Штаб — Хвастів.

Запорізька Група можливо двома дивізіями в районі Гребінки — Фастовець, а одною Біла Церква. Білу Церкву вдержати за всяку ціну.

I-ий Корпус по одній бригаді Хвастів — Дідівщина — Брусилів.

Так згруповані частини підчиняються генералові Кравсові. Вони творять Арміюську Групу ген. А. Кравса, якої мета — захоплення Києва.

9-ту Брагаду залишається в Бердичеві як арміїський запас.

Ситуація в Україні до 22 серпня 1919 р.

(Зі схем "Походу українських армій на Київ — Одесу в 1919 р." Ген-Штабу Генерала-Хор. М. Капустянського).

Запорізька Група (6-та Дивізія) звела сьогодні гарячий бій з наступаючим на Білу Церкву ворогом. У вуличній боротьбі перемогли частини 6-тої Дивізії, підпомагані відділами Зеленого. Здобули три панцирні поїзди”.

“27 серпня 1919 року.

Група ген. Кравса. Штаб — Хвастів.

I-ший Корпус осягнув сьогодні таке згрупування: Штаб перейшов сьогодні до Хвастова. 5-та Бригада — Хвастів; 6-та Бригада — Дідівщина — Вульшка; 10-та Бригада — Брусилів.

Запорізька Група має осягнути сьогодні двома дивізіями Гребінку — Фастовець; одна дивізія в Білій Церкві.

III-тій Корпус: 8-ма Бригада в районі Мале Плісецьке — стація Васильків; 2-га Бригада — Васильків. Обі згадані бригади творять Групу отамана Антона Виметаля.

9-та Бригада в Бердичеві — армійський запас.

Бойових подій на фронті Групи ген. Кравса не було.

Група полк. Вольфа:

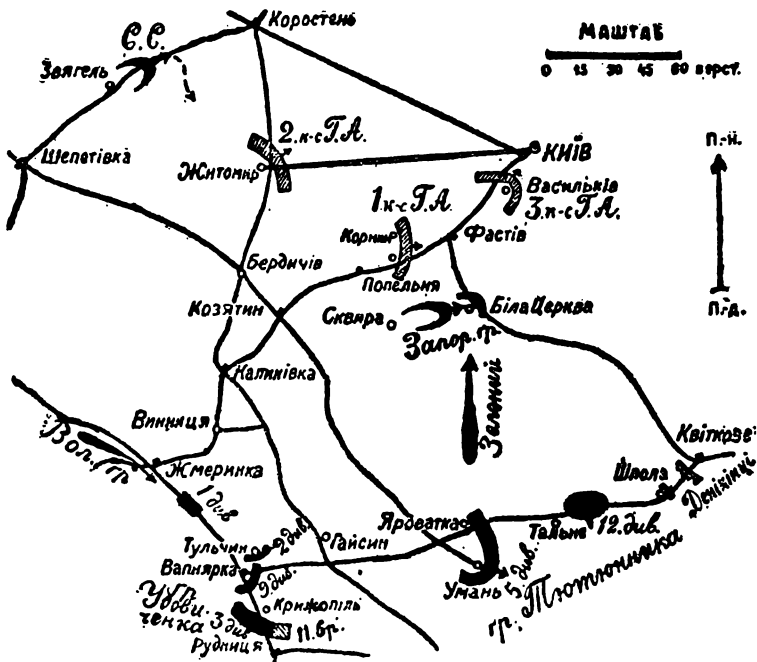
Група СС-ів у постійному бойовому контакті з ворогом; ворог був учора відкинений у районі Новгород Волинський на Бараші. Група СС-ів стоїть на лінії Курне — Татюрка — Гута — Диканка.

14-тий полк (7-мої Бригади) захопив містечко Коростишів, відкинув при кривавих ворожих втратах большевиків та захопив децю добичі. У Коростишеві прилучилися до полку повстанці Соколовського.

Чернигів заняли також частини II-го Корпусу.

Група висилає завтра 7-му Бригаду й половину 3-тої під командою полковника Бізанца на Коростень.

Друга половина 3-тої Бригади веде допомогу в акціях Групи СС-ів; 4-та Бригада залишається в Житомирі.

Ситуація на всіх напрямках 26 серпня 1919-го р.

(Зі схем "Походу українських армій на Київ—Одесу в 1919 р." Ген.-Штабу Ген.-хор. М. Капустянського).

Для Групи ген. Кравса видано загальні директиви для наступу на Київ (ч. оп. 5075): Наступати з бравурою, ввести в ворога замішання. Частини повстанців підчинити собі. Уникати великого нагону військ у самому місті; рішучо здавити всякі провокаційні, погромницькі елементи”.

“28 серпня 1919 року.

Група полк. Вольфа:

Група СС-ів у дуже важкому становищі у відношенні до поляків. Вчора під час наступу Групи на Бариші заняли поляки Новгород Волинський і заняли там наші обози та ремонтні комісії. Сьогодні займає Група передніми відділами переходи на річці Теня. Головні сили готуються до завтрішнього наступу. Штаб — Старий Майдан.

Війська Групи дуже перевтомлені. Вони просять витягнути їх з резерв.

Частини II-го Корпусу (Група підполк. Бізанца) почали раннім ранком похід на північ. Група підполковника Бізанца займає сьогодні чотирма куренями й двома батареями район Турчинки. 3-тя Бригада займає район Новопіль — Грушки, передні сторожі Хоростки. 4-та Бригада залишається в Житомирі.

Група ген. Кравса:

На сьогодні заряджено згрупування частин для завтрішнього наступу на Київ.

Групують:

I-ший Корпус: “Гро” Кавалерійської Бригади — Михайлівка; 10-та Бригада — Мотажин — Копилів. Вона залишається там як запас Арміійської Групи з завданням охороняти запілля Групи. 6-та Брига-

да має перейти в Ясногородку, 5-та Бригада з артилерією 9-тої Бригади до Скиток і Малої Кожухівки. Штаб Корпусу залишається покищо в Хвастові.

III-тій Корпус (Група отамана Виметалія) підтягає 8-му Бригаду до Малої Кожухівки й до станції Васильків, а 2-ту Бригаду в район Мала Бугаївка — Хутори. Штаб Групи от. Виметалія — станція Васильків.

Запорізька Група переходить по одній дивізії в район Велика Бугаївка — Велика Вільшанка — Тростинка; одна дивізія залишається в Білій Церкві, висилає відділи в район Германів — Васильків. Штаб Корпусу — Васильків. Завдання — повна безпека наступаючої Групи від полудня й полудневого заходу.

Частини III-го Корпусу осягнули точно наказані райони. Відділи дійшли до Маршалівки. З Бригад II-го Корпусу тільки 5-та Бригада осягнула район Скиток — Мала Кожухівка. 6-та й 10-та Бригади в поході; від них не наспіли звідомлення.

Запорізька Група стоїть 7-мою дивізією в бою коло Великої Бугаївки; 8-ма Дивізія в бою коло Вільшаниці; 6-та Дивізія одним полком у Білій Церкві, відділ на станції Сухоліси; решта в районі Василькова.

З уваги на далеко поза своїми приділами залишені частини I-го Корпусу відложено загальний наступ один день пізніше.

Назагал підтягають сьогодні головні відділи свої задні частини вперед. Похід з приводу злих доріг утруднений.

Стверджено, що прийдеться числитися з сильні-

шим ворожим опором. На лінії Крушинка — Глеваха густо обсажені ворожі окопи. Багато артилерії. Є й важкі гармати.

Бригада, що машерувала з Брусилова в напрямі Ситник, стрінула около 1,000 большевиків. Веде з ними бій.

Як уже давніше очікувано, осягнуто сьогодні перший контакт з частинами ген. Денікіна. На станцію Рокітно приїхав броневик армії Денікіна. Він — здається — передня сторожа якоїсь сильнішої колони. Частина Запорізької Групи, що стояла в Білій Церкві, хотіла нав'язати з ним переговори про продовження демаркаційної лінії. Комендант броневика не пристав одначе ні на які переговори й заявив старшинам Запорізької Бригади, що Денікін не визнає Головного Отамана Симона Петлюри та що Головний Отаман в очах Денікіна є тільки “бандитом!” (Справді — безсоромності “денікінців” не було краю! — Прим. автора). — Далі жадав “денікінець” рішучої відповіді про залишення нами Білої Церкви та Хвастова в цілі дальшого походу Денікіна на Київ. Як реченець відповіді назначив сьогодні 24-ту годину. Вислано зі Штабу II-го Корпусу сотника Купчанка для ведення дальших переговорів. Запорізькій Групі поручено оминати на всякий раз воєнних кроків проти “денікінців”. Від Штабу Головного Отамана зажадано дальших інструкцій”.

“29 серпня 1919 року.

Група ген. Кравса:

Головний наступ на Київ відложено на завтра Метою сьогоднішніх подій є осягнути вихідні становища для цього наступу.

І так: I-шому Корпусові доручається зайняти села Ігнатівку й Боярку; III-ому — Глеваху, Крушину, Маршалівку й Віту. Запорізька Група має зайняти Янковичі й Ходосівку.

А хід боєвих подій відбувався так: Запорізька Група, що вчора мала завзятий бій коло Великої Бугаївки, відступила назад у район Погреби — ще вчора. 2-га Бригада наступала сьогодні ранком на Крушинку, проломила тут ворожі становища й заняла цю місцевість. Та Запоріжці не пішли рівночасно до наступу й ворог ударив на 2-ту Бригаду з боку, внаслідок чого вона мусіла відійти назад на лінію: станція Васильків — Хутір Черкаси. Бригада потерпіла дуже болючі втрати. Запоріжців завізвано енергійно до наступу на Велику Бугаївку. 7-ма Дивізія займає Погреби й горби на північ; 2-га Бригада з повстанцями займає знову Васильків.

На північ від залізниці розвиваються події правильно. 5-та Бригада заняла — як наказано — Скиток. Вона посувається на Матюжинку; частини 8-мої Бригади прилучуються до наступу 5-тої Бригади, а інші беруть участь з півночі в протинаступі на Васильків. 6-та Бригада в поході на Ігнатівку; 10-та Бригада звела коло Юрова кривавий бій з ворогом, розбила його й осягнула район Ситники — Матюжин; переслідує ворога на північ. По цілоденному кривавому бою осягнули інші Бригади такі боєві висліди: 6-та Бригада заняла пополудні по тяжкому бою під Бобрицею й Білгородкою обі ці місцевості й осягнула Ігнатівку. 5-та Бригада, продовжуючи свій наступ, заняла місцевості Малютинку — Забір'я, а вже вечором осягнула Боярку.

8-ма Бригада заняла Глеваху й дійшла до Віти. 2-га Бригада — по дуже завзятому бою — заняла знову Васильків, заняла Каплицю, Крушинку й Мархалівку. Запоріжці здобули наступом Бугаївку й посуваються на Янковичі та Ходосівку.

Таким чином осягнено всі цілі сьогоднішнього дня. Війська докладали надзвичайних зусиль, що згадує з подякою Команда Групи генерала Кравса в диспозиції на день 30, коли якраз має відбутися святочний вхід Армії до Києва.

Група полковника Вольфа:

Група осягнула сьогодні таку ситуацію:

1-ша Дивізія Групи СС-ів повела наступ на “флянку” ворога, заняла села Очеретянку й Пилинську Гуту; 3-тя Дивізія посувається лівим крилом з Хутора Диканка до шляху Житомир — Новгород Волинський.

Група підполковника Бізанца в поході. Має осягнути 13-тим полком Могильно, а 6-тим полком Холосно. 14-тий полк прибув залізницею на станцію Турчинка. 3-тя Бригада осягнула район Кропивно — Ріжиці. Один курінь 7-го полку замикає дорогу коло сіл Вацків і Газинка, що є на схід від Житомира; решта 4-тої Бригади — запас Армійської Групи.

18-та Бригада виконує гарнізонову службу в Житомирі.

9-та Бригада, що стояла в Бердичеві як Армійський Запас, одержала наказ якнайскорше перейти до Хвастова в розпорядження Групи ген. Кравса. Перший транспорт відійде ще сьогодні”.

“30 серпня 1919 року.

Група генерала Кравса:

Загальний наступ на Київ розвивається успішно, хоч як завзято ставить опір ворог.

О годині 12.30 — 6-та Бригада дійшла до Петропавлівської й переслідує ворога далі. 5-та Бригада в бою з трьома ворожими броневиками заняла Крижівщину; лівим крилом посувається на Жуляни; правим крилом заняла Віту, Юрівку, Хатне й Манастирський Хутір та посувається далі. Ворог ставить ще опір на Волинському Пості з 5-ма броневиками. Тут у завязаному бою проломили Бригади I-го Корпусу лінію ворожих становищ і досягнули всі цілі наступу. Цим чином заволоділи містом.

Завданням усіх трьох Корпусів було заняти своїми відділами найважливіші точки й об'єкти міста, м. ін., мали Запоріжці заняти однією Дивізією залізничий міст на Дніпрі та станцію по лівому березі, а Група отамана Виметаля пасажирський міст. Групу повстанців Зеленого диригівано коло Трипілля на східній березі. Вона мала досягнути район Бортниці — Бровари.

Тимчасом вернувся до Хвастова сотник Купчанко, що їздив з місією до “денікінців”. Він згосив: “Переговори ведено в Команді 2-гої денікінської Бригади в Миргороді. Бригада була до переговорів уповноважена. Заступники армії Денікіна жадали, щоб територію на полудневий схід і схід від залізниці Козятин — Хвастів — Київ уважати за операційну полосу денікінських військ, а територію між лінією Хвастів — Володарка — Сасків — Буки з одної сторони, і лінією Біла Церква — Тараша —

Лисівка — Звенигородка — станція Звенигородка з другої сторони — за нейтральну полосу!” На таке жадання ми не згодилися, і сотник Купчанко одержав доручення протягати переговори можливо якнайдовше, аж до приїзду місії Штабу Головного Отамана, що в її проводі їхав ген. Омелянович-Павленко.

На думку сотника Купчанка, війська Денікіна добрі та — некращі галицьких.

Група полковника Вольфа:

Група в наступі на Коростень. Має діло з непомірно сильним опором ворога, що зумів останніми днями підтягнути значні підмоги й борониться в силі щонайменше 6,000 піхоти та незвичайно багато артилерії.

Група СС-ів у бою заняла 2-гою Дивізією Соколів і Новорудню, 1-шою Дивізією Яблонівці, Рудню, Стару й Кривці.

Група полк. Бізанца, який для оточуючого наступу підчинено цілу 3-тю Бригаду, здобула щойно по відновленому наступі й по важких боях Холосно й Злобич. Наш наступ на Могильно був відбитий. Частинам, що наступали з Красногірки на Ушомир, вдалося дійти тільки під Ушомир. Шершне взято одним куренем 7-ої Бригади.

Ворог розпоряджає на цілому відтинку великою масою артилерії. Вогонь цієї артилерії сягає місцями — як під Могильном — до ступення барабанного. Згідно з висловами полонених і розвідників, ворог намагається за всяку ціну вдержати Коростень”.

“31 серпня 1919 року.

Група генерала Кравса:

Раненько вже поїхав був Начальний Вождь, Начальник Штабу й декілька старшин Начальної Команди до Хвастова, а звідти далі на двірець до Києва, щоб узяти участь в урочистому поході до Києва, що згідно з пляном мав відбутися сьогодні о 16-тій годині. Диспозицію Команди Армійської Групи переведено майже як слід...”

Столицю України заняли українські війська ввечері 30 серпня 1919 року. Одні частини заняли передові позиції, згідно з наказами команд, а другі частини дістали наказ ночувати на передмістях Києва.

Заняття Золотоверхого 30 серпня 1919 року ввечері Групою ген. Кравса застало Начального Вождя у Вінниці, в постю Начальної Команди. 31 серпня мав відбутися парадний в'їзд Начального Вождя до Києва.

По дорозі до Києва, на залізничій станції в Козятині, зустрівся Начальний Вождь ген. М. Тарнавський з Головним Отаманом Симоном Петлюрою.

Розмовляли про найважливішу річ, що тоді була на денному порядку — про наступаючу з Лівобережжя проти большевиків т. зв. “Добровольчеську Армію” ген. Денікіна. Річ була в тому, що ген. Денікін за всяку ціну намагався зайти до Києва. Він довідувався точно про великі воєнні успіхи й перемоги Галицької Армії й Дієвої Армії під проводом Головного Отамана Симона Петлюри на Правобережжі й ці перемоги його хвилювали. В ньому

пробудилася московська ненависть до українства взагалі. Ця ненависть була, як опісля виявилось, більшою в нього, як навіть його ненависть до большевизму!

Факт наступу т. зв. Добровольчеської Армії ген. Денікіна з Лівобережжя в напрямі Києва був подією, що її не могли рішальні українські кола не брати під увагу. Мусіли нею цікавитися політики, мусіли нею займатися й військові кола.

В цій справі розмовляв Начальний Вождь ген. М. Тарнавський на залізничній станції в Козятині з Головним Отаманом Симоном Петлюрою. Головний Отаман, відомий ідеаліст і оптиміст, поставився й цього разу до справи оптимістично. Він переконавав Начального Вождя, що “денікінці” штучний зліпок різного роду й якості людей, що цей зліпок скоро розпадеться на дрібні частини (до речі, це трапилося, але дещо пізніше!), що вкінці малоїмовірно, щоб війська ген. Денікіна, маючи большевиків на плечах, хотіли займати Київ, занятий вже від большевиків Галицькою й Наддніпрянською Арміями.

Гол. Отаман радив Нач. Вождеві на випадок зустрічі з т. зв. “Добровольчеською Армією” ген. Денікіна не вдаватися з нею в конфлікт. Це була мудра рада. Треба ж було довести до злагоди протибольшевицьких сил, тимбільше, що московській “білій” армії ген. Денікіна помагала Англія й Антанта взагалі.

Не сподівався Головний Отаман, що ген. Денікін з виконавцями його наказів (як, наприклад, з ген. Бредовим) зовсім не будуть брати під увагу

цієї протибольшевицької злагоди сил, ані почувань Антанті.

До Золотоверхого Києва приїхав Начальний Вождь зі своїм Штабом уже в час, коли з Лівобережжя входили до середини Києва останні відділи групи ген. Бредова з т. зв. “Добровольчеської Армії” ген. Денікіна.

Денікінці захопили Київ у хитрий, з військового становища недопускальний спосіб. Військова честь вимагає визвати ворога на поле з рівною для нього змогою боротьби. Підійти ж — як це вчинили денікінці ген. Бредова в Києві 31 серпня 1919 року — до свого “союзника” (все одно, чи ближчого — справжнього, чи дальшого — випадкового!) з виразом приязні на обличчі, а зараз опісля, використавши таку саму приязнь “союзника”, перекинутись у ворога й в кращій ситуації зрадити цю приязнь — це не по-лицарському.

А так зробили денікінці, що підійшли під Київ з Лівобережжя скорими походами на вістку, що українські війська розгромили большевиків та займають Київ.

Входити до здобутого кимось іншим криваво міста нібито в ролі його “союзника” й приятеля на те, щоб, розмістившись опісля в доброму положенні, використати це положення й перетворитися нараз у ворога “союзника” — це зовсім не по джентельменському, не по-етичному.

Та москалі — цей раз ген. Бредов, що ввійшов 31 серпня 1919 року в полудне до Києва зі своїми відділами з Лівобережжя — зовсім не звертали уваги на джентельменськість, на етику, на прийняту

мораль, на лицарськість. Заворушилася в них і виявилася назверх їх азійська вдача, їх неморальна, монгольська душа.

Українські війська Групи ген. Кравса, що були тоді в столиці України (від 30 серпня звечора) могли розгромити “на прах” цю денікінську горстку, що бундючно зайшла до Києва й ще бундючніше почала в ньому поводитися. Не вчинили вони цього тому, бо були здисциплінованими військами славної української армії, що не кермувалася ніякими іншими мотивами, як тільки військовими наказами своїх комендантів. А ці коменданти — разом з ген. Кравсом — знали, що роблять.

Треба було навіть таку “нечемну” поведінку денікінців “ховати в кишеню” перед налагодженням справ політики на ширшу міру! Це розумів ген. Кравс, це розумів кожний старшина, що тоді був у Києві; це розуміли й підстаршини та стрільці. (Гляди: Додатки ч. 1 і ч. 2).

Тільки денікінці в своєму засліпленні не розуміли, що роблять. Їм відібрало розум. Вони були переконані, що з захопленням Києва — зрештою зовсім безкровно й легко — вони в ньому втримаються, а то й поширять свою “владу” на Правобережжя. З силою відродженого українства вони зовсім не числилися. Гірко й болуче пімстилося на них таке переконання...

Коли 30 серпня 1919 року переможні українські війська заняли Київ, большевицький “фронт” утік у переполосі на лівий беріг Дніпра. Все ж Київ був ще в фронтівій полосі. Втягати сюди Начального Вождя таки зараз у перших хвилинах по занятті

столиці, 31 серпня рано, було досить ризиковно. Правда, Начальний Вождь був з крові й кости во-
яком; він умів собі дати раду й у не таких воєнних
ситуаціях! Але ж місце Начального Вождя в таких
важливих воєнних операціях було б у постою На-
чальної Команди, далеко поза фронтом, щоб мати
перегляд усіх подій на фронті й щоб мати змогу на
них впливати, ними керувати й їх творити.

Поїзд Начального Вождя приїхав на київський
двірець у хвилині, коли вже ген. Кравс “вів пере-
говори” з денікінцями в Думі. Першу вістку про
події в Києві — зрештою сподівану Начальним Вож-
дем — приніс Начальному Вождеві шеф Штабу I-го
Корпусу, от. Куніш.

Все ж — хоч як було небезпечно — Начальний
Вождь рішився зі своїм Штабом поїхати авто-
м до середмістя. Та тут зрозумів Начальний Вождь як-
стий нове положення, відчув його небезпеку в нових
умовинах — і завернув на залізничий двірець.

Українські війська — виховані в залізній ди-
сципліні — точно держалися наказу, що його видала
Начальна Команда за спонукою Головного Отама-
на Симона Петлюри: “До денікінців у Києві не
стріляти!”

Начальний Вождь знав положення. Він знав,
що Київ можна українським військам кожної хви-
лини відзискати. Можуть це зробити сили I-го і II-го
Корпусів; може це зробити й II-гий Корпус, що як-
раз наступав на Коростень. Та все це залежатиме
від того, як наладнається політика.

А в Києві тимчасом ген. Бредов уже й москов-
ський часопис видав п. н.: “Русь”. (Вийшло тільки

одно число цього часопису). В ньому було сказано, що Київ здобули “доблесні, русські войска”, значить, “Добровольческа́я Армія” ген. Денікіна від... большевиків. Про українську армію й згадки не було! Хотів ген. Бредов історичну правду затерти й сфальшувати. Та це не вдалося йому. Незабаром і його та його відділів — бундючних москалів — зовсім не стало...

Тільки большевикам на користь — як воно ясно вже всім сьогодні — поступили в Києві 31 серпня 1919 року війська ген. Денікіна, “білі” московські відділи.

Нове положення вимагало, щоб українські війська залишили Київ. Вони це зробили зорганізовано. Денікінці станули напроти, на лінії Попельня — Сквиря. Настало на деякий час тихе перемир'я на фронті. Та в повітрі висіли вже нові чорні хмари. Всі прочували нову війну.

В душах української армії щось мулило. Справа з Києвом не була зовсім скінчена. Хоч усі знали, як і чому воно таке трапалося з Києвом, що 31 серпня 1919 року ввійшли туди “білі” москалі, все ж відчувалося загальне невдоволення. Армія бажала відплати денікінцям москалям, бажала Києва.

В той час шле Гол. Отаман С. Петлюра делегацію до денікінського командування в Києві переговорювати в справі перемир'я. Виїхала делегація під проводом ген. Омеляновича-Павленка. До неї долучилися старшини Галицької Армії. Та в Києві ген. Бредов не хотів переговорювати з представниками Наддніпрянської Армії. Він уважав

землі Наддніпрянщини частиною “єдиної неделімої Рассії”. Делегація вернулася з нічим.

Начальна Команда Галицької Армії вислала тоді окрему галицьку делегацію до денікінців (от. Бубела, сотник д-р Омелян Паліїв і сотник д-р Володимир Бемко). Та й ця делегація не висднала нічого доброго в денікінців. Були також спроби переговорювати в Хвастові. Тут добивався знову ген. Омелянович-Павленко слова з денікінцями, але надаремно.

Тут — нова важлива подія! XII-та большевицька “армія” пробивалася з району Одеси на Київ, до своїх.

Це була відтята від цілоти большевицька “армія”, рішена очайдушно на все! Вона знала, що пощади їй ніякої не буде, якщо попаде в руки українським військам, чи й денікінцям. Найперше вона проломила опір частини Наддніпрянської Армії, що оперувала коло Одеси; опісля помчала походом між українським і денікінським фронтами на Київ і Коростень.

Кривавий це був похід. Усюди, де тільки большевики натрапили на якусь заставу, якстій ставали до бою, розуміється, сильно переважаючими силами. У цих боях ніякого полону большевики не признавали. Вони сікли, чим попали, на смерть. Те саме робили з ними українські війська. В той час у кривавих боях з цією XII-ою большевицькою “армією” потерпіли чимало втрат знеможені галицькі частини (в Молчанівці й в довколишніх селах).

Большевицька XII-та “армія” таки добилася тоді до своїх. Денікінці втратили були на якийсь час Київ.

УКРАЇНСЬКО-МОСКОВСЬКА (ДЕНІКІНСЬКА) ВІЙНА

Зараз опісля, по переході XII-ої большевицької “армії” з району Одеси в район Кисва — Коростеня, денікінці зірвали перемир'я й почали війну з Україною. Найперше закинів бій у районі Умані.

26 вересня денікінці мали такі пляни наступу: Калинівка — Вінниця — Жмеринка — Могилів на Поділлі. Рівночасно заняли денікінці Балту й увійшли в бій з УСС-ами.

Головний Отаман заключив міжтим перемир'я з поляками; за якийсь час він видав маніфест про війну з москалями-денікінцями.

Почалася кривава українсько - московська (денікінська) війна. Останнім зусиллям ішов тепер бій.

На поміч ворогам прийшов важливий для них союзник: тиф. В ряди Галицької Армії кинувся тиф у своїх трьох відмінах. Гинули від нього старшини й стрільці цілими масами. Просто на очах обезсилювалася Галицька Армія. Стан її з дня на день меншав.

Тисячі - тисячі хворих вилося в жакливіх судорогах і муках по різних місцевостях “Чотирикутника смерті”. Ліків ні лікарів не було, звичайно, ніяких. Хто мав сильний організм — видержував кризу, приходив до себе й вертався у ряди армії. Хто мав слабе серце, звичайно гинув.

Справа з тифом, з його масовою появою в Галицькій Армії — досі як слід невияснена. Хто знає, які були причини появи цієї жакливої й смертононої пошести? Чи тільки природне зараження за-

разками тифу? А звідки взялися ці заразки в Галицькій Армії — в такій великій мірі?

Чималою причиною тут було загальне обезсилення організму галицького вояка. Таж він воював безупину вже цілий рік. Воював — без віддиху, без відпочинку, без ніякого доповнення, без ніякої зміни. Воював — звичайно голодний. Є межа для людини, для її видержливости.

Безперечно, — чималий вплив на податність під цю пошесть мало й душевне заломання вояцтва. Було й душевне заломання в деякій мірі. Викликувала його деякого роду беззиглядність безконечного воювання одними й тими самим засобами проти раз-у-раз нових ворогів...

Справа тифу, що в той час десяткувала Галицьку Армію, жде ще свого дослідника.

А рівночасно кипіли бої з денікінцями. Це були жахливі бої. Денікінці воювали головно кіннотою зі скорострілами та гарматами, що їх підвозили за кіннотою. Українська піхота не була звична до таких боїв, а зрештою не мала чим ворожій кінноті опертися. Все ж не було ні одного випадку, щоб де-небудь якась галицька, чи наддніпрянська українська частина піддалася ворогові! Бій тривав усюди до самого краю!

Що при тім денікінці перемагали, що залишки української армії мусіли відступати, а то й по бою втікати, залишаючи на полях боїв густо-часто трупів і ранених, це ж була зовсім природна річ! Інакше воно не могло бути! Не було як інакше вчинити! Не було вже з чим!

Найприкріше переживав ці хвилини Начальний Вождь, ген. Мирон Тарнавський. Він знав усе, що діялося на фронтах, до найменшої дрібниці. А тоді ворог тріюмфував над обезсиленими вояками української армії. Бригада гинула тоді за бригадою (II-га Коломийська в Ілинцях і в Кантіліні, VIII-ма в сусідстві II-гої Коломийської й т. д.).

Одну правду з'ясував собі ясно тоді Начальний Вождь, ген. Мирон Тарнавський:

— Нема української державности без української армії!

З цього становища він рішив за всяку ціну вдержати при житті цілість армії. Армію треба було рятувати, щоб врятувати державність. Інакше — щезне й армія, щезне й державність. А всі дані для цього вже були. Треба було щось робити, щоб хоч забезпечити кращу майбутність, якщо дійсности вже не можна було рятувати...

В цьому вся суть, вся істота всіх чергових рішальних кроків Начального Вождя. З нього говорив знову старий, досвідчений воїн. Він бажав мати боєздатну, сильну українську армію. Тоді він не боявся б ворогів. Тоді він диктував би їм свої умови...

Це була провідна думка Начального Вождя в цих тяжких хвилинах.

Галицька Армія була щаслива, що мала такого вождя! Це був комендант, що думав і дбав про своє військо зі серцем, з любов'ю!

Настав жовтень 1919 року. Нове положення було на фронтах таке: I-ший і III-тій Корпуси ставили опір днікінцям у районі Козятина; II-гий

Корпус держав фронт проти большевиків; а СС-и сторожили відтинок Полонне — Шепетівку перед заходом.

В той час, бажаючи без ворожого натиску провести перегрупування, щоб збільшити боєздатність армії, Начальний Вождь шле до денікінців на власну руку на переговори свою делегацію.

До Гайсина, де перебував комендант денікінської групи ген. Слащов, поїхав от. Омелян Лисняк. Він мав завдання почати переговори. Щоб при тім не вийшла справа підозрілою для ворога, Начальний Вождь велить от. Лиснякові порушити вперед справу виміни в'язнів та вбивання полонених денікінцями.

З от. Лисняком поїхали ще й сот. О. Левицький та сот. Куріца.

Так зачалися переговори з московським комендантом “Добровольчеської Армії”, ген. Денікіном. Начальний Вождь здавав собі ясно справу з положення. Він знав знаменито стан Галицької Армії. Він знав, що бракує амуніції, крісів, одностроїв і харчів для Армії; знав, що не вдалася мобілізація на Наддніпрянщині (також з того приводу, що не було зброї для змобілізованих!); знав, що не було ліків проти масового тифу, а вояки Галицької Армії масово вимирали на цю пошесть; санітарні відносини були жахливі; відсоток хворих величезний; знав, що Галицька Армія була перемучена цілорічними боями, а ніякого доповнення не було (завжди на фронті одні й ті самі люди!); знав, що самостійности Української Народньої Республіки не визнає Захід; знав, що Антанта пома-

гала якраз денікінцям; знав, що прийдеться вибирати між Заходом і Сходом.

Головний Отаман Симон Петлюра вже давніше нав'язав зв'язки з поляками.

Про свою делегацію до денікінців повідомив Начальний Вождь особисто диктатора д-ра Евгена Петрушевича.

Диктатор прийняв справу до відома, зазначуючи, що добре було б може радше вислати делегацію до большевиків. Начальний Вождь переконував диктатора, чому большевики не входять в рахубу. Начальний Вождь заявив при тім, що перед висилкою делегації до денікінців радився про це з комендантами поодиноких відтинків фронту, а ті заявили, що вже ледве мають силу довше держати фронт. Свій крок уважав Начальний Вождь виявом збірної волі Галицької Армії.

Диктатор Петрушевич був згідний щодо висилки делегації й щодо правильности цього кроку.

Опісля відбулася ще окрема нарада, скликана Начальним Вождем, в присутності диктатора, його помічників і старшин штабу. Нарада не дала ніяких вирішень.

Незабаром була ще одна нарада в присутності Головного Отамана Симона Петлюри й коменданта Дієвої Армії, ген. Сальського. Були присутні й деякі вищі галицькі старшини. І ця нарада не довела до ніякого вирішення. Головний Отаман був тієї думки, що справа скоро налагодиться на краще, що з-за кордону вже наспіває поміч у зброї й в одностроях, що треба ще тиждень-два передержати на фронті.

Міжтим вернувся от. Ом. Лисняк від денікінців. Він привіз триденне перемир'я з денікінцями. Від ген. Слацова привіз він також проєкт “переходу” Галицької Армії під московську руку. Армія ген. Денікіна мала заопікуватися хворими Галицької Армії; Галицьку Армію пересунуть в зашілля з фронту на відпочинок; денікінці не робитимуть змін ні в командному складі Галицької Армії, ні в її організації. Таке нашвидку проєктував ген. Слацов.

Головний Отаман скликав знову нараду до Жмеринки. На нараду запросили всіх комендантів українських армій.

Начальний Вождь Галицької Армії особисто на цю нараду не поїхав, бо прочував, що нарада може потягнути Галицьку Армію в небажаний для неї бік. До Жмеринки вислав Начальний Вождь своїх відпоручників і от. Ом. Лисняка з “проєктом” денікінця ген. Слацова для диктатора.

Тому, що міжтим кінчилося перемир'я з денікінцями, Начальний Вождь шле до них нову делегацію, не чекаючи відпоручників з наради в Жмеринці. Річ була в тому, щоб не допустити до нових воєнних дій, що могли покінчитися поразкою.

Другого дня вполудне приїхав до постю Начальної Команди у Вінниці ген. Густав Ціріц. Він привіз письмо — наказ, підписаний Головним Отаманом С. Петлюрою й Диктатором д-ром Евгеном Петрушевичем, що ним усували Начального Вождя зі становища коменданта армії та арештували його разом зі шефом штабу, полк. А. Шаманеком.

Начальну Команду перебрав ген. Осип Микитка з ген. Ціріцом.

А крок Начального Вождя — нав'язати з денікінцями переговори — був актом розпуки в положенні, що просто не давало іншого виходу!

Незабаром надійшов день воєнного суду над Начальним Вождем і його товаришами.

Як воїн, Начальний Вождь довершив тоді те, що мусіло тоді довершитися.

Мірка перебралася. Начальний Вождь не міг довше перебувати з Галицькою Армією в нестерпній ситуації. Він рішився на конечний тоді крок: рятувати хоч армію, якщо вже не було як рятувати її політики. Притім він вірив: “Буде армія — зможе в майбутньому й відродитися політика та держава!”

ВОЄННИЙ СУД У ВІННИЦІ

У днях 13 й 14 листопада 1919 року відбувся “Воєнний Суд” у Вінниці. В ньому судили справу “переходу” Галицької Армії до зацілля московських (денікінських) військ.

Під час цього Воєнного Суду зізнавав *ген. Мирон Тарнавський**):

— Закиди, що їх мені ставлять, безосновні. Доглядаючи за армією, ніякої вини не почувуюся. Факти короткі. Армія неможлива до бою. Треба було покінчити. Коли п. Диктатор був у Вінниці, я представив йому все. Я повідомив його, що армія бажає давно покінчити

*) Цитую з актів і стенографічного протоколу “Воєнного Суду” у Вінниці, що є в моєму посіданні.

боротьбу. Зараз по переході Збруча повідомив я також і п. Головного Отамана, що боротьба на два фронти з такими силами неможлива. На мій запит, що буде з денікінцями, сказав мені п. Головний Отаман, що він денікінців не боїться та що 60% армії ген. Денікіна перейде на нашу сторону. Тимчасом бої йшли далі. Ми взяли Київ, а в Києві стрінулися з денікінцями. Замість, щоб 60% їхньої армії прийшло до нас, виявилось, що чимало наших слабодухів перейшло до них. (До речі: з т. зв. “Добровольчеської Армії” ген. Денікіна перейшло справді дуже багато до пізнішої УГА — в час розгрому й розвалу “Добровольчеської Армії” ген. Денікіна перед наїздом большевиків на місця постою УГА — Прим. автора). А тут в армії виявляється чимраз більший брак зброї, брак амуніції! Ми зверталися до п. Диктатора з проханням зробити кінець! Відповідь була проволікаюча. Звідомлення від частин надходили чимраз сумніші. Вони є в актах. Їх можна переглянути.

Коли на фронті 1-го Корпусу ми мали бойовий успіх, насунулася думка, чи не використати б цього успіху на те, щоб “висондувати” думку “добровольців” про евентуальне перемир’я з нами, а не — як мені закидають — щоб з ними злучитися! В I-му Корпусі частини під хутором “Романів” відбили ворога, а тимчасом на фронті проти II-го Корпусу донці вбивали наших полонених. Тоді рішив я вислати от. Ом. Лисняка. Його інструкція була така: Передати залучений в актах протест, а при нагоді “висондувати” думку “добровольців” про евентуальне перемир’я з нами. Уповноваження до якого-

небудь порозуміння ні я, ні жтонебудь інший йому не давав. Виїзд от. Лисняка опізнився та вже два дні по його переході через фронт вернувся він уже з конкретним письмом ген. Слащова. Точного змісту цього письма не пригадую собі: в одній точці була мова про санітарну поміч для нас, про забезпечення в однострої та про те, що Галицької Армії не будуть вживати проти Військ Головного Отамана С. Петлюри.

Коли приїхав от. Лисняк, мали якраз відбутися наради в Жмеринці, і тоді вислав я от. Лисняка з наказом “переповісти це все п. Диктаторові”. Заключене от. Лисняком “тихе перемир'я” на фронті було без мого відома й без мого дозволу.

Під час наради в Жмеринці сказав мені п. Диктатор, що він на ці наради годиться, тільки не має як виїхати зі своїм державним майном з Кам'янця. Якби до другої години на другий день не було від нього відповіді, тоді може місія виїхати. Місія виїхала. Мала уповноваження тільки переговорювати, а приватно було їй сказано, щоб справу протягати. Ніякої згоди я ніколи не підписував і тому закиди проти мене безосновні. Зрештою поступав я згідно з думкою й за відомом п. Диктатора. Я не ділав на мою користь. Щойно якби я це зробив, можна б мені зробити закид.

Сотник-суддя Юрій Курдіяк: — Чи це було перше безвихідне положення Галицької Армії, чи може армія була вже в таких критичних умовах?

Ген. Тарнавський: — Такого положення ще ніколи не було. Перед переходом через Збруч ситуація

була краща: Тоді ми мали вихід до Наддніпрянщини; тепер такого виходу ніде не було.

С. - с. Курдіяк: — Чи вбивства донських вояків були фактом, чи видумкою?

Ген. Тарнавський: — Це факт. Свідок от. Букшований, зрештою й V-та Бригада.

С. - с. Курдіяк: — Чи п. Генерал годився особисто на пропозиції ген. Слацова, передані от. Лисняком, чи ні?

Ген. Тарнавський: — Особисто ні. Та як комендант на деякі точки — так. Рішень щодо інших точок я мусів очікувати від п. Диктатора.

С. - с. Курдіяк: — До якого реченця дав п. Диктатор уповноваження чекати?

Ген. Тарнавський: — На другий день, друга година. Так я це зрозумів.

С. - с. Курдіяк: — Яку ціль мали наради в Жмеринці?

Ген. Тарнавський: — Я гадаю, чи можливо далі воювати, чи ні. Але кожний боявся. Тільки я піднявся цього.

С. - с. Курдіяк: — Чи п. Генерал сказав: “В разі, як не буде рішення, я буду поступати самостійно?” (Під час воєнної й державної ради 4 листопада 1919 р. в Жмеринці повідомляли про її хід раз-у-раз телеграфічно Начальну Команду, значить, ген. М. Тарнавського. Коли по полудні виявилося, що нарада не доведе до ніякого рішення, ген. Тарнавський велів зателеграфувати наведені слова п. Диктаторові. Це, м. ін., було однією з причин, що по нараді п. Диктатор усунув ген. Тарнавського й полк. А. Шаманека з їх становищ. На їхнє місце

йменував п. Диктатор з рівночасним авансом на генералів дотеперішнього коменданта I-го Корпусу полк. Осипа Микитку й полк. ген. штабу Густава Ціріца. — Прим. автора).

Ген. Тарнавський: — Так. Я бажав цим натиснути на будь-яке рішення.

С. - с. Курдіяк: — Чому в такому разі п. Генерал не грозив димісією?

Ген. Тарнавський: — Це тепер вийшло з моди й не має відповідного впливу. Мій начальник штабу кілька разів хотів подаватися до димісії та я задержував його завжди, бо комендант і всі інші відповідальні особи мають працювати для загалу, а не для себе. Я сказав стрільцям у Галичині: “Таксамо як завів я вас через Збруч сюди, так заведу вас назад”... Податися тепер до димісії й залишити тих стрільців самими — я був би обманцем!

С. - с. Курдіяк: — Чому п. Генерал не їхав до Жмеринки на нараду?

Ген. Тарнавський: — Я не був диспонуваний. Зрештою я не хотів, щоб мене запакували до вагону й завезли до Кам’янця.

С. - с. Курдіяк: — Які уповноваження мав от. Лисняк?

Ген. Тарнавський: — Наказ був передати протест. Усно поручено йому “висондувати” приватно, яку думку мають “добровольці” про евентуальне перемир’я з нами. Виставлене от. Лиснякові письменне уповноваження звучало тільки до переговорування, а не також до заключення будь-якої умови. От. Лисняк мав інструкцію виторгувати, що можливе: демаркаційну лінію, лічниці, лікарів. Мав

старатися, щоб п. Диктатора взяти під денікінський покров. Щодо висилки делегації я був переконаний, що вона скорше не виїхала, як це було сказане п. Диктатором. Може бути, що я помилився щодо даного мені реченця: чекати до другого дня, друга година.

Предсідник Суду от. д-р Степан Шухевиз: — Чи п. Генерал уважав своїм першим обов'язком вивести людей до Галичини назад, як Ви їх привели сюди? І чи рішення п. Генерала щодо Денікіна було для п. Генерала єдиною дорогою?

Ген. Тарнавський: — До большевиків іти — я не хотів. До поляків — не можу! Румунія замкнула свої кордони. Я був переконаний, що ділаю на користь держави.

От. д-р Ст. Шухевиз: — Чи п. Генерал знав, що має ще їхати друга місяця від Наддніпрянської Армії?

Ген. Тарнавський: — Був наказ висилати окремо кожному комендантові свою делегацію.

От. д-р Ст. Шухевиз: — Чи завважив п. Генерал якусь зміну в настрою Начальної Команди по приїзді одної особи до Штабу Начальної Команди? (Мова тут, мабуть, про полк. Ген. Штабу, а опісля ген. Густава Ціріца. — Прим. автора).

Ген. Тарнавський: — Настрій завжди був недобрий. Вже під час відвороту зі Львова.

От. д-р Ст. Шухевиз: — Чи заключення тихого перемир'я з "добровольцями" мало який наслідок для фронту Наддніпрянської Армії, а зокрема, чи ворог пересунув які свої частини на фронт тієї армії від нас?

Ген. Тарнавський: — Ні.

Член Суду от. Бубела: — Чи запрошував п. Генерала Наддніпрянський Уряд на свої засідання? Чи й які політичні звідомлення одержував п. Генерал і від кого?

Ген. Тарнавський: — Ні. Ніяких політичних звідомлень, ані інструкцій я від Наддніпрянського Уряду не діставав.

Прокуратор порузник — суддя Михайло Калимон: — Чи й кому підлягала Галицька Армія під військовим оглядом?

Ген. Тарнавський: — Оперативно через ген. В. Курмановича Штабові Гол. Отамана С. Петлюри, організаційно п. Диктаторові. Як комендант Армії я мав право заключувати перемир'я й входити в зв'язки з ворогом. Якби моє перемир'я загрозувало було Наддніпрянській Армії, я був би це йї сказав.

Прок. пор.-с. Калимон: — Чи п. Генерал подавав кому до відома заключення перемир'я?

Ген. Тарнавський: — Ні. Бо офіційно ніякого перемир'я я не заключував. Зрештою моя влада це п. Диктатор, а він знав про справу.

Предсідник суду от. д-р Ст. Шухевиз: — Чи п. Генерал пригадує собі різницю матеріяльного забезпечення між Дієвою й Галицькою Армією?

Ген. Тарнавський: — Про це говорив точно цифрами сотник-інтендант д-р Ілько Цьокан під час наради у Вінниці. Та ця різниця не була для мене причиною, щоб нав'язувати взаємини з ворогом. Рішати цю справу залишав я Урядові.

Прок. суддя-сотник Калимон: — Приступаємо до другої точки обвинувачення, а це про невиконання наказу ч. оп. 1405 Штабу Головного Отамана з дня 1 листопада 1919 року щодо відступу на лінію Прилуки — Жабокрич — Лука Жабокрицька. (Відчитує наказ).

Ген. Тарнавський: — Розпорядження для виконання цього наказу видано. Зрештою, це не є рішучий “наказ”, а тільки загальна напрямна для армії. Звичайно кажесться також і про реченець, що до нього треба подібні рухи виконати. Тут такого реченця нема. Наказ звучить, що треба фронт відтягати поступенно. Таку напрямну видав й я для корпусів. Також приступлено виконувати наказ. Витягано артилерію. Обози відходили за Бог. Виконати цієї напрямної якстій не було можна. Бригади тепер ніщо іншого, як їдучі лічниці. Відворот 40 км. з такими лічницями потребує тижня. Крім того, якраз упав сніг. Коні не були підковані й не могли тягнути. Скупчувати резерв на моєму правому крилі я не міг, бо бригади мають стани до 200 крісів, а також майже всі частини були в’язані ворогом. На праве крило вислано все таки Бригаду УСС-ів. Та й вона мала всього може до 300 людей бойового стану. Про ці зарядження був Штаб Головного Отамана завжди повідомлений. Залізничні не їздили або їздили дуже неправильно. Залізничники саботували.

Сотник-суддя Курдіяк: — Чому заздалегідь не опорожнювано лічниць і не приготовано відступу?

Ген. Тарнавський: — Моя армія мала йти вперед. Операції велися активно. Роз’їзди вже були 20 км. від Гайсина. Був наказ улегшити становище

Наддніпрянської Армії. Цей наказ переводився. Відворот виявився нагло.

С. - с. Курдіяк: — Чи якби наказ переведено якстій, залишилось би багато державного майна в руках ворога?

Ген. Тарнавський: — Все залишилось би! Артилерія й обози. Диктатор сказав мені, що йому шкода хворих, а я хотів дбати про ці лічниці.

Прокуратор пор.-с. Калимон: — Які розпорядження видала Начальна Команда, щоб заздальгідь підкувати коні, а обози зробити здатними до походу?

Ген. Тарнавський: — Армія потребує для 20,000 коней по 8 штолів. Прошу собі обчислити, скільки воно є. Грошей на це не було. Виконання таких розпоряджень не було можливе.

Так зізнавав ген. Мирон Тарнавський під час Воєнного Суду в Вінниці.

Хвилини, що їх тоді переживав Начальний Вождь, були для нього прикрі. Опісля згадував він їх завжди з великим жалем. Та — факту Воєнного Суду, що відбувся 13 й 14 листопада 1919 року у Вінниці, не можна поминути. Він залишається документом тодішніх відносин. Усе, що говорили тоді в тому суді, набуває сьогодні для нас чималої ваги. Це судили не тільки Начального Вождя, але й усю Галицьку Армію.

По зізнаннях Начального Вождя зізнавали дальше: полковник Генерального Штабу Альфред

Шаманек і отаман Омелян Лисняк, як обвинувачені. Вони говорили по лінії тези ген. Тарнавського.

Опісля зізнавали свідки. Перший зізнавав полковник-лікар д-р Андрій Бурачинський.

Полк.-лікар д-р А. Бурагинський: — Вже в Галичині були санітарні умовини Галицької Армії дуже погані. Вони змінилися на Наддніпрянщині ще більше на некористь. 1 жовтня ц. р., наприклад, було в армії разом 2,300 хворих, а крім того 600 недужих у домі виздоровців. Разом тільки в лічницях було 2,900 хворих. Крім того, приблизно таке саме число при частинах і при обозах, тобто, в цілій Галицькій Армії було з початком жовтня 1919 р. около 6,000 хворих.

При кінці жовтня побільшився стан хворих у лічницях на разом 5,000 хворих, а якщо взяти таке саме число при частинах, стан хворих в армії з кінцем місяця жовтня був 10,000 до 11,000, а це є 20 до 22% армії. Стан хворих в армії постійно побільшується. Під теперішню хвилину — на основі обчислень з 12 листопада — в лічницях армії є 5,800 до 6,000 хворих. Якщо до цього додати приблизно таке саме число хворих при частинах, треба сказати, що тепер маємо в армії около 12 до 13 тисяч хворих.

Мусимо бути приготовані, що ця цифра ще значно зросте: ми є в пошесній полосі, а при найменшому пересуванні через постійну зміну постою й кватир зараза мусить ще збільшитися. Неосальварсан дістали ми останніми днями й це навіть у поважній скількості. Та вжиття цього засобу лікує тільки з хвороби, однак не охороняє перед заразою поворотного тифу. Наші люди б'ються постійно ті

самі, вже цілий рік, а зробили в тому часі більше як 1,500 км. Того роду зужиття сил не може впливати корисно на відпорність проти недуг і хворіб: смертність в армії росте з дня на день.

В Запасній Лічниці ч. 1 померло за цілий місяць жовтень 149 людей, а вже за одну декаду листопада померло 69 людей. В Польовій Лічниці померло в місяці жовтні разом 39 хворих, а вже в першій декаді листопада 16 людей.

Наша армія потребує тільки для асанізації найменше три до чотири місяці відпочинку. Треба також звернути увагу на те, що в цілій армії маємо разом 29 дипломованих лікарів, а санітарних старшин дуже мало й тільки таких з дуже коротким часом медичних студій.

Ще 24 серпня ц. р. вислав я через Інтендантуру Начальної Команди Галицької Армії до Диктатури письмо, в якому я звертав увагу на грізну небезпеку катастрофи з приводу недуг. (Відчитує акт).

Можу предложити спис депеш, що ними я звертався до всіх Управлінь, Головного Отамана, Диктатури, Головного Санітарного Управління й Міністерства Здоров'я з проханням санувати ці умовини. На ці телеграми не діставав я взагалі відповідей, а десь-колись тільки обітницю, що "вживається заходів"...

С. - с. Курдіяк: — Які умовини були в лічницях?

Полк.-лікар д-р Буразинський: — Тепер ми не маємо лічниць, а тільки "склади хворих", відки виносять трупів. Їсти не можна дати, бо нема грошей, щоб купити їжу. Раз дали нам цукор для обміну —

та як тільки він появився в більшій кількості на ринку, впав — очевидно — зараз на ціні й знову не приніс користі. В “натурі” дістаємо мало.

Те, що горстка наших лікарів робить тепер своїми невистачаючими силами, є подивугідне. Тепер лежить шість галицьких лікарів хворих на тиф. Один недавно помер. Я активний старшина-лікар. Під час всесвітньої війни були санітарні умовини на поодиноких відтинках італійського фронту дуже погані, та чогось подібного — як тепер — я ще не бачив. Під час наради у Вінниці обговорювали ці умовини дуже точно, а про санітарні справи говорили тоді: сотник-лікар д-р Коцовський і сотник-лікар д-р Білозор.

По зізнаннях особистого ад'ютанта Начального Вождя зізнавав далі свідок поручник Родіон Ковальський, начальник розвідки при Начальній Команді Галицької Армії.

С. - с. Курдіяк: — Свідок має зізнати про стан і настрої армії та її запілля з кінцем місяця жовтня та з початком місяця листопада.

Пор. Ковальський: — На основі звідомлень, що наспіли до бюро розвідки, стан військ, урядів, управлінь і запілля представлявся в згаданому часі дуже некорисно. Маю враження, що пружину, яку можна натягати до якось ступеня, тут натягнули забагато. Як розвідчий старшина австрійської армії я бачив, як австрійська державність боролася останніми зусиллями з надходячою революцією, і зтямив собі ті позначки, що їх мав нагоду завважити. Ті самі позначки бачив і бачу я тепер: в запіллі нараз усі

уряди відмовилися від послуху, слідно нараз саботаж, агітацію, розклад, а все це в заплллі. З запллля підходить воно вперед до армії. Армія може ще триматися, а тут запллля вже паде.

Розвідчі старшини ворожих держав проїздили нашу державу вздовж і впоперек, як хотіли. Поліційний апарат підупав. Вороги знають про нас більше, як ми самі. Про деякі подробиці й висновки довідався наш уряд щойно з переловлених звідомлень французької розвідки. Ворожа пропаганда робила своє. Неправдиві вісті кружляли довільно. Ворожий елемент зорганізований як слід, щоб нас знищити: наприклад, ворожі цукроварні мілітарно й економічно вспіли діяти на нашу економічну шкоду. Відомий українофоб граф Грохольські їздив по вінницькому повіті з перепусткою. Все це голосив я п. Головному Отаманові. Я сказав, що дисципліна у нас є — та не вільно її нам натягати, бо може наступити перелім. Під час наради у Вінниці реферував я те все, а Головний Отаман прийняв усе до відома. Про настрій на фронті можу звідомити: відношення до старшин чудове. Відношення до денікінців лихе. Всюди стрічаємо питання, чому ми — галичани маємо боротися на всі сторони, а тутешнє здорове населення сидить спокійно в хаті, а навіть їсти нам не дасть. Нашої армії розложити ці умовини й ці чутки не були в силі...

С. - с. Курдіяк: — Який був настрій відносно денікінців?

Пор. Ковальський: — Були голоси, щоб Начальна Команда покінчила війну з Денікіном. Деякі старшини заявляли, щоб або перейти до повстанців

і згинуті, або покінчити з денікінцями. Сили ген. Денікіна чисельно не цілком нас перевищали, та спосіб боротьби, знання тутешніх умовин, висока здатність і знання партизанщини, напади на наші боки й наше запілля, налеті сильною й доброю кіннотою — це все деморалізувало наших стрільців, призвичасних тільки до правильної й методичної боротьби та необзнайомих з місцевими умовинами. “Добровольці” знали й використовували цю свою вищість.

Предсідник суду о. д-р Ст. Шухевиз: — Чи під час перемир'я відтягав Денікін які сили з фронту?

Пор. Ковальський: — Ні! Навпаки. Це перемир'я принесло нам деяку моральну користь у тутешніх селян...

(Зізнання пор. Ковальського говорять тільки найзагальніше про настрої села. Та не всюди ці настрої були однакові. Назагал — фронт виступав завжди проти т. зв. “денікінців”, знаючи добре, хто це).

Опісля зізнавав свідок четар Іван Гураль, амуніційний референт Начальної Команди Галицької Армії.

С. - с. Курдіяк: звертає увагу свідкові, щоб зізнавав правду й вимагає звідомлення про стан амуніції, зброї й запасів у тих матеріялах.

Четар Гураль: — Галицька Армія мала до 25 вересня ц. р. два способи, як здобути амуніцію. Перший спосіб — закупно в краю; другий — закупно за кордоном. 25 вересня заборонив уряд закупову-

вати амуніцію в краю, бо це було — мабуть — за-дорого. З-за кордону одержала Галицька Армія під час свого перебування на Наддніпрянщині три амуніційні транспорти з Румунії, а це: 30 серпня разом 300,000 крісових набоїв, ц. є. по 15 набоїв на стрільця, і 600 гарматних набоїв, зн. по 3 до 4 стрільна на гармату. 19 вересня — разом 600,000 крісових набоїв, ц. є. по 30 патронів на боввика, 2,600 гарматних стрілів, ц. є. по 20 стрілен на гармату. 21 жовтня — разом 480,000 крісових патронів, зн. — тому, що в міжчасі бойовий стан значно зменшився — по 70 стрілів на стрільця, і 1,200 гарматних стрілен, ц. є. по 10 стрілен на гармату.

Назагал можна сказати, що транспорти надходили правильно раз на місяць, а кожний такий транспорт вистачав пересічно на один бойовий день. Як довго армія була в наступі на большевиків, таке амуніційне доповнення могло вистачити. Армія була в офензиві, запотребування набоїв було менше, тут то там була амуніційна добича. Та теперішній стан дефензиви запотребовує далеко більше патронів, а також нема нагоди ні змоги робити будь-яку добичу. Коли видано останній транспорт амуніції з 21 жовтня, вже за кілька днів фронт знову жадав нових набоїв.

Щодо зброї — армія дістала за весь останній місяць 500 крісів. З них дуже багато було нездатних. Коли такий кріс зіпсується, трудно його направити, бо єдина майстерня не мала приладдя. Зіпсуті гармати треба було стягати з фронту. В армії є тепер разом 35 гармат не до вжитку; з них 20 зіпсованих, а для 15 нема амуніції. Зазначую, що ці

гармати стріляють без перерви ще від початку української війни так, що довго стріляти ними вже не можна. Начальна Команда писала часто “меморанда” в справі такого стану зброї; один наш старшина їздив до Кам’янця — там ухвалили бюджет, але — ми нічого не дістали.

Дальший свідок — поручник-інтендант Петро Хомич, активний старшина.

Пор. Хомиз: — В Галицькій Армії є 75% фронту без одностроїв, 50% без взуття. Грошей загальний брак. 75% не має здебільша плащів, ні білля. Число черевиків трохи більше, та зате їх рід дуже злий. Матеріальних достав армія ні від кого не діставала й мусіла вдоволитися тим, що собі здобула в бою або що собі закупила. Брак грошей був такий великий, що останніми часами навіть один місяць не виплачено платні (Порушення на залі). Диктатура це знала. Наддніпрянська Армія — на скільки мені відомо — діставала більше, як ми — та доказів на це не маю.

У дальшому Восний Суд відкинув внесення оборони покликати на свідка п. Диктатора на доказ, що ген. Тарнавський і полк. Шаманек уже заздалегідь звертали увагу як Головному Отаманові, так і п. Диктаторові на стан армії й вияснявали їм положення, а також на доказ, що п. Диктатор засадничо згодився на крок ген. Тарнавського. Свідком на це останнє мав бути ген. Густав Ціріц, шеф Штабу Галицької Армії за начального проводу ген. Оси-

па Микитки. Суд згодився на внесення оборони допустити як свідків ген. Ціріца та інтендантів I-го й II-го Галицьких Корпусів.

Свідок сотник-інтендант *Михайло Гарасевич*, інтендант I-го Галицького Корпусу: — I-ий Галицький Корпус щодо харчів та одностроїв був зданий завжди на власні сили. Від Начальної Команди й Уряду нічого не одержував. Під час останніх операцій мав Корпус тільки одну пекарню на цілий Корпус. Доставка хліба була назагал добра, та виявлялися звичайно технічні перешкоди в довозі так, що часто бригади трудно одержували хліб. Населення ставиться чимраз більше неприяно. З цього приводу й матеріяльне забезпечення погіршується. Збіжжя можна було дістати через земельні управи за поквітуванням, а худобу тільки за гроші. Забезпечення м'ясом з дня на день стає трудніше. Я навіть з тої причини просив обнизити пайку м'яса, та цього не зроблено, бо м'яса не було чим заступити. Однострої дістали ми тільки раз по переході Збруча в Мінківцях, та це була мінімальна скількість. Щодо одностроїв можна сказати, що люди йшли вперед тільки тому, щоб вбратися й здобути собі щось, у що б одягнутись. Раз VI-та Бригада здобула собі одяг у Бердичеві, але це не вистачило для цілої Бригади. В Бердичеві здобули також п'ять вагонів твердої шкіри. Її розділили між частини Корпусу, а частину відступили Інтендантурі Начальної Команди, чи то Команди Етапу. З цього матеріялу зроблено досі около 5,000 пар черевиків для I-го Корпусу.

На відносний запит *с. - с. Курдіяка с. - інт. Гарасевиз* каже: — Не кожний стрілець має плащ. Щодо одностроїв в останніх днях жовтня, їхній стан в I-ому Корпусі був дуже поганий. Зимового охоронного виряду нема. Білля ми не мали й не діставали. Корпус потребує місячно 55,000,000 гривень. Тимчасом одержано за цілий час від переходу через Збруч аж досі всього разом 80,000,000 гривень. Недобір непокритий. Ліквідуючі не знають, що робити. Були випадки, що в деяких бригадах поодинокі стрільці позичали ліквідуючим гроші, а при артилерії буває, що пушкарі годують коней за власні гроші. До того, по нашому наступі на большевиків, коли багато советських грошей було в касах і при частинах, Уряд нараз ті гроші уневажнив. Тим часом у нас уже були виплачені платні советськими грішми так, що нараз усе стрілецтво опинилося з безвартісними советськими грішми в руці й стало домагатися виміни цієї валюти. Хоч були відповідні звідомлення, прохання й представлення, нам не доставлено грошей для виміни тих неважних банкнотів, а огірчення стрілецтва з цього приводу — очевидно — побільшилося. В останньому часі стрільці грошей не одержали. На це стрільці знову нарікають.

Прок. пор. Калимон: — Прошу нам сказати про здобуті частинами I-го Корпусу магазини та теперішні майстерні.

С. - інт. Гарасевиз: — У Вінниці стрінули ми магазин старих речей. Їх вважали ми воєнною добыччю. Та. не маючи людей для постійної охорони того ж магазину, а також з приводу скорого по-

ступу тодішніх операцій на Київ, ми не мали змоги взяти цього магазину цілком у руки. Він перейшов під заряд Запорізької Групи. Деякі речі з того магазину ми одержали. Пригадую собі суму 3,000 штук білля, та для стану 15,000 людей — це ніщо. Корпус потребував у місяці жовтні 15,000 пар білля, 5,000 пар черевиків, 5,000 штанів і блуз. Не одержав нічого, а наші майстерні виготовили в тому часі 300—400 гарнітурів.

С. - с. Курдіяк: — Чи в однострою, що його мав стрілець при кінці місяця жовтня, був він здатний до бою, чи ні ?

С. - інт. Гарасевиз: — Рішучо ні! Також і черевики, що їх змогла виробити фабрика “Яструб”, не зображають собою ніякої вартости.

С. - с. Курдіяк: — Чи, на Вашу думку, можна було своєчасно приготувати частину матеріяльного виряду в якійсь центральній установі заздалегідь ?

С. - інт. Гарасевиз: — Уряд міг при добрій волі та при своєчасній відповідній організації це все зробити. Так, наприклад, вспів я тепер купити в районі Проскурова 2,000 кожухів по 2,000 — 3,000 карбованців. Якби уряд ще літом був зцентралізував ці джерела, тепер не було б ніякої спекуляції й не дійшло б до того, що поодинокі частини (I-го Корпусу, II-го Корпусу, Групи СС-ів) підбивають собі взаємно ціни. Крім того, маю вісті від моїх агентів, що, наприклад, у Бесарабії можна — хоч неофіційним і неправильним способом — одержати все, теплий одяг і т. п. Великий транспорт одностроїв з Америки йде вже два місяці. По моїй останній поїздці в район Проскурова сказано мені, що в Гусятині

стоїть великий транспорт зі сукном. Він чекає на Уряд. На всякий раз він не є для Галицької Армії.

С. - с. Курдіяк: — Чи Начальна Команда знала про ті кожухи в Проскуріві?

С. - інт. Гарасевич: — Знала й вислала туди також свою вимінну базу. Купити не було за що, бо не було грошей, а міняти скорше не було можна, бо Уряд не дозволяв на виміну цукру. І тепер також міняти не вільно, але ми з konieczности на це не зважаємо. Я наказав бригадам міняти цукор.

У дальшому — даємо тільки виїмки — зізнавав як свідок сотник - інтендант II-го Корпусу Володимир Павлусевич.

С. - інт. Павлусевич: — Одна половина II-го Корпусу мала кожухи, а друга була так погано одягнута, що в неї не можна було говорити про одяг. Нові черевики є не до вжитку. Вони по двох місяцях роздираються в болоті. Ватовані камізолі ні до чого; шинель в Корпусі є тільки для одної третини стану. Нагоду одягнути цілий стан мого Корпусу я вправді мав, та не міг цього використати, бо Група СС-ів арештувала висланих мною торговельних відпоручників, хоч це було в моєму районі, і не допустила до відповідного забезпечення плянованим мною закупом. Коців нема. Білля приготоване в Житомирі около 8,000 гарнітурів, але зі старого матеріялу й воно таке слабе, що по двох разях прання воно дереться й вже до нічого. При тім треба звернути увагу ще й на те, що тоді, коли робили це білля, стан Корпусу був около 20,000 людей; а тепер у Корпусі є ще люди, які не мають

зовсім білля. — Щодо харчів, буду мати збіжжя на зиму. Щодо худоби — ця справа стоїть зле: Вже незабаром прийшло б до того, що треба б пайку зменшити. Тепер пайка м'яса має 250 грамів, зате піднесли пайку хліба на 700 грамів.

Предс. - с. от. д-р Ст. Шухевиз: — Прошу означити процентово стан людей без білля, зглядно без черевиків та однострою.

С. - інт. Павлусевиз: — 50 процент є цілком без білля. Раз дістали ми 3,000 ватованих штанів, але це були напевно залишки якоїсь лічниці, бо були закривавлені й напевно з бакцилями, та чимало причинилися до хворіб. У вишколах маємо 50 процент людей без черевиків. Щодо черевиків на фронті, треба сказати, що як тільки люди стануть маршувати, половина опиниться без черевиків.

По дуже важливих зізнаннях генерала-четаря Генерального Штабу Густава Ціріца (він вияснював відношення Диктатури до Начальної Команди та справу відношення Диктатора д-ра Євгена Петрушевича до переговорів з денікінцями), зізнавали члени т. зв. “тактичної комісії”. Їх іменем зізнавав підполковник Генерального Штабу Фідлер. Він говорив:

— Як найстарший рангою й іменем моїх співчленів “тактичної комісії” — отамана, приділеного до Генерального Штабу, Вурмбранда та отамана, приділеного до Генерального Штабу, Куніша — я уповноважений під час сьгоднішньої розправи зложити тактичний осуд цієї комісії. Щоб розслідити положення цілої Галицької Армії на фронті та її

праці, мусимо зачати зображення положення від того часу, коли вповні виявився наступ “Добровольчеської Армії” на Галицьку Армію з району Дальне в напрямі на Христинівку й рівночасний удар “добровольців” на Наддніпрянську Армію з району Балти на Вапнярку.

В перших днях жовтня кинено III-тій Галицький Корпус до протинаступу в бій. Та наші наступи з 8 жовтня на Христинівку не вдалися — і “добровольці” не тільки стримали нас, але й зі своєї сторони вдарили в напрямі на Дашів — Гайсин — Брацлав на Галицьку Армію, а в напрямі на Вапнярку продовжували свої акції проти Наддніпрянської Армії.

Тоді предложила Начальна Команда Штабові Головного Отамана зліквідувати большевицький фронт і стягнути цілу Галицьку Армію на Брацлав.

Внесення Начальної Команди прийнято до відома. Штаб Головного Отамана видав накази по думці цього внесення. Пересування нових сил відбувалося залізницею. Числено, що ці пересування потривають тільки кілька днів. Та умовини на залізниці спричинили, що вони продовжувалися більше тижня, зачалися около 10-го, а скінчилися около 20-го. Армія зібралася в днях 19 й 20 жовтня, а деякі бригади наспіли в наказаний район ще пізніше. Фронт армії тягнувся около 60 км. Якщо візьмемо під увагу тодішній крісовий стан 7,000 людей, треба числити на одного бойовика 70 метрів фронтового відтинку. Район, що в ньому містилася армія,

був на полудне від Липівця, а на північ від Брацлава. “Добровольчеська Армія” мала напроти галицьких військ таку саму, а може навіть і трохи слабшу скількість піхоти. Зате було там більше кінноти. В цілій Галицькій Армії є як розвідчої, так і бойової кінноти, всього разом около 400 їздців. Число кінноти “добровольців” досягало до 2,700 їздців. Становище на фронті Галицької Армії представлялося так: Бригади III-го Корпусу ворога не стримували. Фронт треба було переняти та держати новим частинам. Передусім на полудні становище було скрутне: наприклад, 14-та Бригада відступила була тоді так дуже назад, що втратила навіть зв'язок з ворогом. Щоб 1) врятувати Наддніпрянську Армію й 2) прикрити Вінницю — рішено всій Галицькій Армії перейти в наступ. Цей наступ завчався зараз по скупченні 21 — 22 жовтня 1919 року й він мав спочатку свої успіхи: I-ший Корпус переміг під Оратовом та коло хутора Романів, II-гий Корпус захопив 21 жовтня Брацлав і Райгород та вже 23 жовтня ворог не тільки нас здержав, але й самий зі своєї сторони довів до деяких успіхів. 23 жовтня VII-ма Львівська Бригада мусіла відступити від переправи над Богом, а 24 жовтня Група от. Шльосера була примушена залишити Брацлав перед переважаючим ворогом. Від 23 жовтня ми мусіли перейти в оборонну війну й таке становище продовжувалося до дня наради в Жмеринці. 27 жовтня, цебто в день наради у Вінниці, взаємне відношення сил представлялося ось так: у ворога 6,000 багнетів піхоти “плюс” одна дивізія числом 1,200 людей, що він їх якраз підвозив на наш фронт,

а крім того переважаюче число кінноти, що нею він нас кожночасно, і де тільки хотів, бив.

Галицька Армія — 5,000 багнетів. В час, коли у ворога підтягалася дивізія силою 1,200 людей, в нас за ті самі дні якраз стільки було втрат. В Немирові лежало тоді на двірці 1,500 хворих, а в Літині 400 хворих. Резерви Галицької Армії 27 жовтня представлялися так: 3-тя, 10-та й 2-га Бригади, цебто самі частини, які коротко перед 27 жовтня перебули важкі бої й які витягнуто з фронту, щоб їм хоч трохи дати відпочинку. Нових, або незужитих частин, як резерв, не було. Інших резерв творити не було можна. Якщо взяти під увагу всі ті цифри й чинники, що привели нашого стрільця до його становища при кінці жовтня, також обдумавши матеріальне й артилерійське, а також санітарне забезпечення армії — розуміється — про гарний настрій галицького стрільця не було мови! Стрелець міг бути вдоволений, коли він сидів у хаті й загрівся! Знаючи те, що його — раненого, чи хворого — не чекає ніяка опіка, галицький стрілець мусів бути в дуже поганому настрою, а цей настрій і не міг бути ліпшим. Зате ворог був у ліпшому настрою, як виявляють вислови полонених; він був забезпечений і відживлений краще.

Зсумовуючи все, мусимо сказати, що Галицька Армія в день наради у Вінниці не була в силі ні до офензивної, ні до дефензивної операції.

Друге питання, що ним займалася тактична комісія — це справа здогадного невиконання наказу Штабу Головного Отамана до відступу Начальною Командою Галицької Армії.

Цей закид безпідставний. Начальна Команда видала свої зарядження відповідно до наказу Штабу Головного Отамана й ті зарядження повинні були Корпуси виконати. Наказ Начальної Команди був зовсім щирий. Знавці можуть з цілою совістю сказати — наказ був виданий зараз по одержанні директиви Головного Отамана. Частини стали його зараз переводити. Цілком його перевести не було можна: по-перше — були переповнені лічниці (Липовець, Немирів), а тих хворих не можна було евакуювати скорше, бо не було підвод. Частина підвод була занята на фронті, а для доповнення частини, що залишалася, населення було байдуже. Крім того, тодішні снігові припинили рух на вузько-рейковій залізниці з Немирова. По-друге — дороги були безгрунтовні й погані. По-третє — неможливість вивезти тяжке інтендантське та артилерійське майно по тих дорогах, тимбільше, що коні не були підковані, а потрібних штолів не можна було дістати. 8 листопада втратила 5-та Бригада три гармати тільки тому, бо невідповідно підковані коні не могли того тягару витягнути. По-четверте — наші інтендантські склади, що були коло Вінниці, перевозилися і всі живі сили наших обозів були з того приводу використані так, що й на наші обози мало що можна було числити.

Тих причин не можна було скорше усунути, бо дощі, сніги й зміна погоди прийшли нараз.

Щодо запиту оборони, чи армія була не тільки здійною до офензиви або до дефензиви, але чи вона була взагалі боездатною, можемо на основі матеріялу, що його виказала ця розправа, і на основі

нашого досвіду сказати, що Галицька Армія не була здібною не тільки до офензиви або до дефензиви, але при кінці жовтня 1919 року була взагалі небоєздатною.

С. - с. Курдіяк: — Тут була мова про те, що армію вжили фальшиво до офензиви. Чи це був, або міг бути хибний крок Начального Вождя?

(Знавці йдуть на нараду).

Підполк. Ген. Штабу Фідлер (по нараді): — Живання армії — на мій і нас усіх погляди — має засадничо завжди бути офензивне. Воно коштує менше сил і крові. В данім разі ця офензива була наказом. Якби ми її були не почали, то сьогодні були б не у Вінниці, а ще дальше на заході. Ворог уже скупчував свої сили проти нас. Коли ж ми тільки почали наступ, “добровольці” зараз перейшли до протинаступу. Якби нам вдалося було згуртуватися скорше, ми були б їх набили. Чекати не було можна.

Член тактичної комісії — отаман, приділений до Генеральної Булави, *Вурмбранд:* — Закид про фальшиве вжиття армії до офензиви не відноситься до обвинувачених, а зроблений Штабові Головного Отамана. Офензиву рішила Найвища Команда.

Співчлени тактичної комісії до реферату підполковника Фідлера не мають нічого завважити.

Предсідник суду от. д-р Ст. Шухевиз: — Чи з приводу тихого перемир'я на галицько-добровольчому фронті не перекинув ворог будь-яких сил на відтинок проти Наддніпрянської Армії?

Підполк. Фідлер: — Ні. На основі вислідів розвідчої служби, що її я веду — стверджено цілком

точно, що, навпаки, ворог у тому часі, коли в нас було це “тихе перемир'я” (3—4 листопада 1919 року), перекидав свої сили від фронту Наддніпрянської Армії ще на галицький фронт. Цілу 13 й 14 пішу дивізію спрямував він на Брацлав — Райгород і щойно 3 листопада розвідка виявила, що частини 13 дивізії пішли на Миколаїв, а частини 34 дивізії вирушили на полудневий схід (Гайсин — Зятківці).

Заключене “тихе перемир'я” ні в якому разі не могло відбитися на Наддніпрянській Армії. Перед фронтом цієї армії оперував цілком окремих “отряд” ген. Розеншільд-Павліна, майже без піхоти, що гнав перед собою розбитки Наддніпрянської Армії. Зрештою Наддніпрянська Армія не була тоді вже в силі ставити будь-який опір: 30 чи 40 кавалеристів гнало перед себе цілі групи й дивізії. Ямпіль заняв відділ, зложений з 70-тьох їздців — “добровольців”.

Прокуратор пор. - с. Калмон: — Чи виміна полонених належить до круга діяння Начальної Команди? Чи є виключним правом Уряду?

(Знавці йдуть на нараду).

Підполк. Фідлер (по нараді): — Комендант армії не має права до самої виміни полонених. Це право належить до Уряду. Та комендант армії має право в кожній хвилині почати будь-які переговори з ворогом у військових справах, наприклад, про похоронення поляглих, про евентуальне перемир'я, а навіть також про виміну полонених. Очевидно — саму виміну як таку переводять тільки уряди, а якщо команда армії підготовляє переговорами до того терен, це не є переступленням її обсягу діяння.

Полк. А. Шаманек: — Зрештою Начальна Команда для галицьких військ була не тільки командою армії, але й тим, чим за світової війни була А. О. К. (“Арме - Обер - Командо”). Вже як така мала право звертатися до ворога в справі виміни полонених.

На цьому покінчилося “доказове поступування” в цьому “Воєнному Суді”. З черги промовляли оборонці. Прегарну й глибоку змістом та чудову формою промову в обороні Начального Вождя виголосив оборонець обвинуваченого сотник - суддя Степан Шалинський (14 листопада 1919 року, гляди: Додаток ч. 3).

Вкінці Полевий Суд Н. К. Г. А. (К. 273/19) — як Воєнний Суд звільнив по думці § 306-го уст. 4 в пр. к. від усього обвинувачення всіх обвинувачених: Начального Вождя ген.-четаря Мирона Тарнавського, полк. Булави Альфреда Шаманека й отамана Омеляна Лисняка.

Присуд затвердив у Вінниці 26 листопада 1919 року генерал-четар Осип Микитка.

Суд оправдав Начального Вождя й тов. від усякої вини й кари. Так мусіло статися, бо аргументи поведінки Начального Вождя були занадто ясні, щоб можна було в даних умовах інакше поступити.

Полк. А. Шаманека іменували комендантом І-го Корпусу, а ген. М. Тарнавський відпочивав спокійно на квартирі. Галицькою Армією командував тоді ген. Осип Микитка. Його шефом штабу був ген. Густав Ціріц.

А ген. Микитка й Диктатор д-р Евген Петрушевич таки незабаром заключили з денікінським командуванням договір, що на його основі перейшла Галицька Армія — що відтепер називається “Українська Галицька Армія” — в запілля та союз з “Добровольчеською Армією” під командування ген. Денікіна. Інакше ні новий Начальний Вождь, ні Диктатор не могли в даних обставинах поступити. (Гляди: Додаток ч. 4).

Незабаром Диктатор виїхав за кордон. Українська Галицька Армія залишилася, сказати б, без політичного проводу.

До цієї справи слід навести цитати з книжки М. Шаповала “Велика Револуція”:

“Петлюра від імені Директорії посилав місії до Варшави (в серпні), він на нарадах вже тепер (кінець жовтня) висловився за переговорами з Денікіном (через місяць після оповіщення йому війни!), але галицька Начальна Команда перебігла йому дорогу, знаючи, що денікінці з наддніпрянцями говорити не будуть — і заключила таємно 5 листопада договір”... (Ст. 96).

“Сальський сказав, що іншого шляху нема, як переговори з Денікіном. Те саме сказав й прем’єр соціал-демократ Мазепа”...

“По нараді в Жмеринці (4 листопада), повернення до Кам’янця й наради Петлюри з ким слід, начальник його штабу ген. Юнаків дня 6 листопада дав таку телеграму Команді Війська: “Головний Отаман дозволив вислати делегації з метою порозуміння з ген. Денікіном”. (Ст. 97).

“Кінець прийшов так: 9 листопада з наказу Петрушевича нова галицька Команда уневажила договір 5 листопада з Денікіном, заключила лише перемир’я на 48

годин. Та воно тривало аж до 17 листопада, коли вже в Одесі Галицька Команда заключила другий договір зі штабом Денікіна. Цей другий договір повторював засади першого й розвивав лише деякі деталі. Підписаний він був від денікінців полковниками — Даровським, Коноваловим і Саборським, а іменем галичан — майором Ціммерманом, сотн. Турчином і пор. д-ром Давидом. Затверджений з боку денікінців ген. Шіллінгом, з боку галичан — ген. Микиткою". (Ст. 100).

ТЕРНИСТИМИ ШЛЯХАМИ...

Таким чином УГА опинилася в запіллі денікінців. "Перехід" у нові умовини виявився хіба тим, що УГА витягнули з фронту всю в запілля. Вороги щезли. Помчали на большевиків і на захід. До УГА прислали денікінці своїх зв'язкових офіцерів.

Відношення денікінців до УГА було ввічливе. Та які вони мали пляни, виявилось би аж тоді, якби вони мали якусь більшу силу. А так — вони були самі щасливі, що до них "перейшла" УГА.

Фронтіві старшини, підстаршини й стрільці прийняли перехід до денікінців з чималим невдоволенням. Але й вони мусіли вкінці покоритися залізній дійсності.

Тиф шалів у рядах УГА далі. Далі хворіли ним тисячі, також вмирали з його приводу сотки за сотками.

Про військові операції УГА в той час не було можна й думати.

Незабаром треба було з рештками живих, здорових і хворих вояків УГА пересуватися на схід,

у більш безпечне місце, бо денікінцям загрожували чимраз більше большевики, а з заходу поляки.

Тоді захворів ген. О. Микитка тифом. Начальну Команду передали знову ген. Миронові Тарнавському. (Гляди: Додаток ч. 5, 6 і 7).

Треба було евакуювати район Вінниці та переходити в район Бірзулі й Одеси.

Начальний Вождь ген. М. Тарнавський поставив собі завдання: зібрати УГА в районі Бірзулі. Переїзд відбувався в тяжких умовах, поволі.

Це був той жахливий зимовий похід останків УГА на схід. Зима була тоді незвичайно дощукльна. Падали великі сніги. Відділи УГА проходили по 12 годин денно просторами на схід. Ніколи давніше зима не давалася цій армії так відчутти, як тоді. Це було тому, що тоді вже армія була знеможена й безсила.

Тоді наладнав Начальний Вождь зв'язки з Придніпрянською Армією, що перейшла була під командою ген. Омеляновича-Павленка в партизанку проти денікінців і перебувала в районі Умані.

Незабаром видужав ген. О. Микитка й перебрав знову Начальну Команду УГА. (Гляди: Додаток ч. 8).

На фронті в денікінців тим часом не було добра. Аж тут виявилось, що вони не зображають собою якоїсь більшої вартости. Чимало сил підірвали їм повстанці. Українські повстанці справді "кінчали" тоді денікінців майже по всіх місцевостях.

Нарешті надійшли й зовсім скрутні часи для денікінців. Большевики натискали на них чимраз більше.

До Вінниці прибув штаб I-го Корпусу з полк. Шаманеком. Місто заняв повстанець от. Шепель з своїм відділом.

Зараз по Різдві Начальна Команда УГА переїхала до Слобідки, а зі Слобідки до Рибниці. Большевики натискали чимраз більше. Треба було втікати за Дністер, до Румунії. Нав'язано зв'язки з румунською охороною на Дністрі, але дозволу на перехід Дністра не можна було від румунів ніяк добитися. (Гляди: Додаток ч. 9).

Тимчасом надійшли й большевики. В Начальній Команді створився "Ревком", що мусів погодитися на большевизм. (Гляди: Додаток ч. 10).

Останки т. зв. "Добровольчеської Армії" ген Денікіна згинули жажливою смертю під кулями большевиків — на очах залишків УГА! Тільки кінноті ген. Бредова вдалося втекти аж до Польщі.

В той час примістили ген. М. Тарнавського в Балті в кам'яниці недалеко "рев-трибуналу". Генерал мусів мимоволі в меншій або більшій мірі бути свідком розстрілів у цьому "рев-трибуналі". А розстріляли там тоді понад 2,000 людей...

Прикрі хвилини прожив тоді генерал. Він бачив власними очима розвал і мусів — як і всі, хто тоді попав до большевиків — тремтіти просто за своє життя й існування. Ходив тоді заслужений Начальний Вождь особисто не раз вулицями Балти за картоплею й хлібом для себе й для свого сина, що держався батька.

Нарешті одного дня ген. Тарнавського заарештували й повезли разом з сином на двірець. Тут мав він від'їхати до Москви тим самим поїздом, що

ним мали туди повезти генералів О. Микитку й Г. Ціріца. Та по дорозі візок, що ним везли ген. Тарнавського, наїхав... на якусь жидівку. Треба було списувати протокол з конвоєнтом генерала! Це заняло деякий час так, що поїзд з генералами Микиткою й Ціріхом від'їхав у хвилину, коли візок з ген. Тарнавським уже під'їздив на двірець. Таким чином ген. Тарнавський таки далі залишився в Балті. (Генералів О. Микитку й Густава Ціріца в Москві й розстріляли. Гляди: Додаток ч. 11).

Генерал знову мешкав у попередній квартирі коло "рев-трибуналу". Мусів підписати заяву, що не покине міста.

Тут захворів син генерала тифом. І ця подія прибила ще більше генерала.

Тим часом большевики "переняли" УГАрмію й переіменували її на Червону Українську Галицьку Армію (ЧУГА). Всюди по галицьких бригадах й полках понастановляли своїх комісарів, що стежили за комендантами й настроєм армії. По полках відбувалися "мітінги" (віча) й перегляди. Оглянув ЧУГА й її новий "комендант", товариш Василь Порайко. Він їздив по відділах ЧУГА, почавши від Балти, з незабутніми "товаришами": Затонським і Михайликом... (Згодом розстріляними большевиками за... "контрреволюцію" й "український націоналізм"!).

Вкінці — ЧУГА большевики роззброїли. Була для них все таки небезпечною. Не помогли ніякі накликування тов. Порайка, Затонського й Михайлика, щоб стрільці розправилися револьверами або багнетами зі старшинами. Стрільці — навпаки —

де могли, всюди ставали в обороні своїх старшин. І тут також виявилася глибінь справжньої демократичности УГАрмії. Добрі, наладнані взаємини стрільців і старшин були однією з найцінніших прикмет Галицької Армії.

Вкінці --- син ген. Тарнавського виздоровів з тифу. Генерала з його сином перекинули разом зі штабом ЧУГА до Києва.

Тут примістили ген. Тарнавського з сином на передмісті в якійсь ліплянці. Аж за якийсь час знайшли йому старшини УГА квартиру в чеха - дроґериста, що поводився з генералом досить чемно. Цей чех порадив ген. Тарнавському перебратися за робітника та вдавати огородника в його городі. Тут пережив генерал напружені хвилини свого життя. Кожної хвилини грозила небезпека, що його викриють большевики і, розуміється, розстріляють без суду. Не було тут і подостатком харчів. Генерал вдовольнявся тоді пшоном і чаєм.

Большевики зрозуміли, що з "галичан" не буде для них користи. Вони вилувлювали їх групами по кам'яницях і казармах та вивозили за Дніпро або розправлялися з ними на місці.

Незабаром кинули большевики рештки ЧУГА на фронт проти заходу. Самі тоді не мали великої військової сили! (Гляди: Додаток ч. 12 і 13).

Ген. Тарнавський провів цей поганий час у ролі огородника в згаданого чеха в Києві.

Тим часом розвалився большевицький фронт проти заходу. ЧУГА у зустрічі з українськими військами Головного Отамана С. Петлюри на польському фронті покинула большевицькі позиції

й піднесла знову високо українські прапори. Большевикам не залишилося нічого іншого, як тільки залишати Правобережжя й втікати за Дніпро.

Правобережжя займала польська армія з ген. Сьміглім-Ридзом. Ішли з нею й відділи Головного Отамана С. Петлюри.

По двох-трьох тижнях вони заняли й Київ. Большевики втікли на Лівобережжя. Тоді вийшли на волю скриті за большевиків галицькі стрільці й старшини. Вийшов тоді з підпілля і ген. М. Тарнавський. Хоч як мусів він берегтися нових гостей, щоб не потрапити й в них до полону, все ж це вже була деякого роду воля.

Увесь час перебування поляків у Києві ген. Тарнавський далі скривається. Він має при тім уже зв'язки з т. зв. "Ліквідаційною Комісією Галицької Армії", що зорганізувалася в той час у київській "Просвіті". Тут збиралися залишки стрільців і старшин Галицької Армії, що були в той час у Києві. Тут була й військова кухня, де можна було раз денно поживитися теплою стравою. Тут і раду радили зібрані "галичани".

Та положення було не певне. Хоч большевики втекли були поза Дніпро, вони не кидали надії відзискати Правобережжя. Більш-менш місяць тривали бої на Лівобережжі. За місяць — большевики рушили до наступу. Їх літаки з бомбами появились над Києвом. Бій не тривав довго. Відбулася нагла евакуація Києва.

За відступаючими польськими військами й відділами ген. Безручка (VI-та Дивізія) подалися з Києва в напрямі Коростеня й останні "галичани" з ген.

М. Тарнавським. Їхали вони й ішли коло возів з “Ліквідаційної Комісії Галицької Армії”. Прикро було залишати Київ, прикро було їхати на захід і вертатися до Галичини...

Та залишатися на поталу большевиків у Києві не було глузду. По великих трудах дістаються ці останні “галичани” до Коростеня. (По дорозі й хліба не було можна ніде купити, бо всюди по селах люди під час відвороту польської армії повтікали в ліси!).

З Коростеня вже залізницею дістається ген. М. Тарнавський до Кам’янця на Поділлі, а звідси за якийсь час, коли знову натискають большевики, проїздить Збруч й вертається до Галичини.

Тут на три шляхи розходяться його товариші недолі: одні до ЧСР, другі додому, а треті до табору полонених у Тухолі на Познанщині, де вже перебувала в полоні Галицька Армія...

Ген. Тарнавський їде до Тухолі!

— Де залишки моєї Галицької Армії, там тепер місце й мені! — каже генерал...

У ТАБОРІ ПОЛОНЕНИХ У ТУХОЛІ

Трагічний кінець геройської армії! Не поміг тепер нічого й Головний Отаман С. Петлюра! Галицьку Армію, що перейшла назад з большевицького ярма до військ Головного Отамана, роззброїли союзники Головного Отамана й заслали вперед на Ялівець, а опісля до Щишюрного, а тому що там не було місця — до табору в Тухолі.

До Тухолі приїхав і б. Начальний Вождь, ген. Мирон Тарнавський.

"1 червня 1920 року стояло 550 членів УГА на подвір'ї табору на Ялівці, готових до від'їзду, — пише о. В. К. у своєму споміні п. н. "Ген. М. Тарнавський у Тухолі" в "Меті", ч. 26 (373) з 10 липня 1938 року (Львів). — "Наказ команди табору проголосив нам, що від'їздимо до табору в Щипюрнім. Залунала пісня "Ой, та зажурились Стрільці Січові", а відгомін її відбився від касарняних мурів і полинув у личаківський ліс. Команда Ялівця заврушилася. Варта станула в гострому поготівлі, напроти нас уставлено машиновий кріс. Скінчили пісню, попрощали табір і перейшли на Личаківський двірець...

Вагон ч. 129,231 перевіз нас до станції Скальмежице 5 червня 1920 року над ранком, а тому що табір у Щипюрному був переповнений, нас спрямували до табору в Тухолі.

Великі залізні бараки в Тухолі, де два роки перед нашим приїздом німецька варта сторожила кілька тисяч полонених російської армії, прийняли нас на ніч. По купелі й дезинфекції попали ми в землянки. Життя полонених у землянках було дуже прикре, режим був гострий.

9 червня 1920 року відвідав наш табір полковник з ДОК (референт полонених). На його руки стрільці склали свої прохання.

В половині червня 1920 року перенесли нас назад до залізних бараків, що згодом стали місцем перебування ген. Мирона Тарнавського. Він прийшов між своїх старшин і стрільців зі словами: "Там, де тепер останки моєї Галицької Армії, там і мені місце!".

Барак ч. 9 у своїй західній частині мав сепаратку. Її замешкав ген. Тарнавський з адьютантом. Цілий день майже не виходив, завжди читав і працював, залюбки здалека кризь вікно обсервував полонених (провірки,

збірки). Зате вечором — сам, у важких думках, проходжувався по подвір'ї табору до пізньої години.

Полонені УГА приготувалися на зимове перебування. Хто мав щастя бути звільненим, радо залишав тим, що залишалися, коц (накривало), дещо з білля, посудини й т. п. Маючи тільки мідницю, взялися ми до будови печі... Знайшлася цегла, якась бляха, позичили вапна, замість мулярської кастри — мідниця, замість кельні — рука... І так постала піч серед бараку, з бляхою, потрібною для пригрівання страви чи води.

7 січня 1921 року перенесла нас команда табору в землянки. Лишився сам п. генерал. Нераз можна було бачити силуетку п. генерала, як з-за вугла бараку глядів у сторону наших землянок і як рідний батько співчував з нашою долею. Кілька днів прожили ми в тих землянках, заки по різних інтервенціях команда ДОК (мабуть ген. Роя) повернула нас назад до залізних бараків.

День нашого повороту був для п. генерала днем радості. Нам, своїм найближчим "з-за стіни" сусідам, зробив — мов рідним дітям — велику несподіванку, а саме — напалив у нашій печі так, що ми застали бажане тепло.

Прийшли ми до бараку, повилізали на свої гнізда, укладаючи свої таборіві причандали, а кожний з нас радів благом теплої хати. У сторону сепаратки улюбленого Вождя линула наша щира подяка за його добре, батьківське серце й батьківську любов немов до рідних дітей, у спільній долі".

ДВАДЦЯТЬ ЛІТ ПО ВІЙНІ

Вкінці — щезла й Тухоля, щез тухольський полон, тухольський табір полонених УГА. Прийшлося живим залишкам могутньої колись армії коро-

тати вік і — в мирі. Мов орлові з підстреленими крилами довелося й б. Начальному Вождеві ген. М. Тарнавському ще продовж 20 літ переживати наслідки катастрофи.

Переживав їх ген. Тарнавський з гідністю й спокоєм активного старшина. Того, що не вмів п'яніти перемогою, але й не дався зломити невдачею. Як активний старшина, як досвідчений Вождь розумів генерал, що перемоги чергуються з невдачами, що не кожна невдача є загладою й кінцем, що бувають своєрідні перемоги й своєрідні невдачі, дуже часто незгідні в основі з їх формальним означенням. Зрештою він вірив, як вірить вояк на становищі, в остаточну перемогу.

Ця віра допомогла йому двадцять літ нести тяжкий хрест б. коменданта 100,000-ної Армії, як сказано, з гідністю й честю. Зі спокоєм, що характеризує великі, історичні постаті.

В кількох зацілілих кімнатах старого дворища в Черниці під Бродами жив генерал 20 літ разом зі своїми великими споминами й самітною величчю свого становища в історії.

В 1928 році вибирають його сенатором до сенату у Варшаві, але він вибору не приймає.

У Львові являвся тільки в хвилинах, що їх особлива повага й святочність вимагали його присутності як живого носія традиції.

Кожного Листопада й у Зелені Свята він їздив до Львова й складав поклін тіням поляглих. Був часом і при інших нагодах.

Ось, наприклад, 22 січня 1937 року був у Львові, щоб узяти участь в святі 22 січня.

“22 січня 1937 року” — записав я собі в недрукованому ще “Щоденнику” — “зійшлися в залі “Української Бесіди” у Львові (в “Народньому Домі” при вул. Рутовського) о 7-мій годині ввечері члени Т-ва “Молода Громада”, б. старшини й стрільці УГА. Вони станули чотирикутником у двох рядах. Уставляв отаман Юліян Шепарович. Полк. А. Мельник пояснив, що з входом ген. Мирона Тарнавського на залю впаде його команда:

— “Позір!”

Генерал привітається поданням руки, скаже слово й тоді розійдемося.

Справді — за якийсь час на залю ввійшов Начальний Вождь ген. Мирон Тарнавський. Робив враження добродушного старця. Увійшов скорим кроком на середину залі. Тут і закомандував полк. Мельник “Позір” і здав звідомлення генералові:

— Пане Генерале! Голошу слухвяно — 92 старшини й 15 стрільців!

— Дякую! — і пішов вітатися з присутніми, подаючи кожному руку. Обійшов усіх. Тоді виступив знову наперед і промовив старечим голосом такі ломані, але бадьорі слова:

— Сьогодні 22 січня! Великий день, великі роковини! Слід нам при цій нагоді згадати й усіх тих, що покладали свої буйні голови в тяжких боях за волю й незалежність. Пошануймо їх однохвилинною мовчанкою!

Настала загальна мовчанка. Думки присутніх полинули далеко-далеко, в часи з-перед 19-тьох літ, на поля боїв, у час державности.

Так склалося, що в той час хтось і заграв тужно на фортепіяні на поверсі.

За хвилину ген. М. Тарнавський промовив далі:

— А вам, любі старшини й стрільці, бажаю, щоб ми змогли ще за нашого життя дожити великих днів!

— “Позір!” — закомандував знову полк. Мельник.

— “Розійдись!...”

Ще довгий час присутні гуторили, згадуючи недавно-минуле.

Збори робили поважне враження. Між присутніми були: Осип Навроцький, Петро Постолюк, Юліян Галяревич, Мих. Хроновят, д-р Любомир Макарушка, д-р Іван Іванець, Л. Лепкий, В. Софронів-Левицький, д-р Тит Бурачинський, Мих. Островерха, д-р Нестор Нижанківський, д-р Ілля Витанович, Петро Петрик, Олекса Карпинський, д-р Ярослав Пастернак і інші”.

Востаннє їздив Начальний Вождь ген. Мирон Тарнавський до Львова 1938 року на Зелені Свята, щоб повести б. старшин і стрільців на могили поляглих.

А вже 29 червня 1938 року (три тижні по Зелених Святах) б. Вождя Української Галицької Армії генерала-четаря Мирона Тарнавського не стало в живих.

СМЕРТЬ І ПОХОРОН Б. НАЧАЛЬНОГО ВОЖДЯ УГА

Перша вістка про несподіване занедужання генерала в Черниці коло Бродів наспіла до Львова в полудневих годинах 28 червня 1938 року. Генералові тріс боляк у шлунку. Виявилася конечність перевезти генерала до Львова. На жаль, всяка лікарська поміч була вже безуспішна. Промучившись цілу ніч у Львові в “Народній Лічниці”, генерал від ранку 29 червня опинився в агонії. Катастрофа настигла о год. 9.50 передполуднем.

Несподівана смерть заскочила б. Вождя Української Галицької Армії ген. М. Тарнавського коротко перед 20-літтям — великого подвигу заняття Києва об'єднаними українськими арміями в днях 30 і 31 серпня 1919 року під його проводом.

У “Новому Часі”, ч. 142 з 1 липня 1938 року появилвся такий “Лікарський комунікат про причину смерти та останні хвилини ген. Мирона Тарнавського”:

“28-го червня ц. р. повідомлено управу Української Лічниці, що в загальному шпиталі в Бродах лежить важко хворий ген. Мирон Тарнавський. Від Української Лічниці виїхав туди хірург д-р Малис і застав пана генерала в дуже важкому стані, а саме ствердив запалення очеревної наслідком пробиття шлункової виразки. На бажання п. генерала й за згодою його сина перевезли недужого до Української Лічниці у Львові, куди він приїхав о год 8.30 ввечері. Негайно зібралося консіліум кількох лікарів з проф. д-ром М. Панчишином у проводі, що

ствердило безнадійний стан недужого. З уваги на загальний стан недужого про операцію не можна було й думати. Стан з години на годину погіршувався й о год. 9.50 рано дня 29-го червня 1938 року серце перестало працювати. — д-р О. Подолинський, урядуючий заступник директора Української Лічниці”.

При смерті б. Начального Вождя були: його син і б. визначніші старшини української армії та члени Т-ва “Молода Громада”. Генерал розпрощався з присутніми, розцілувався з сином і востаннє висловив надію на краще завтра.

Ще таки в середу 2 червня 1938 року о год. 8 веч. б. старшини УГА перенесли домовину з тлінними останками ген. Тарнавського до Собору св. Юра. Домовину усталили на катафальку в бічній наві Собору. Коло домовини відправив панахиду о. пралат Леонтій Куницький в асисті духовенства.

О год. 6 веч. того ж дня зібралися з приводу смерті бл. п. генерала представники всіх українських товариств і установ на жалібне засідання. Зібрані уконституувалися в Громадський Комітет для переведення похорону, а для виконання технічних праць вибрали окремий Діловий Комітет.

Діловий Комітет приступив зараз до праці. У парохіяльній канцелярії храму св. Юра виставили кондоленційну книгу, куди вписувалися, хто хотів зложити вислови співчуття з приводу смерті генерала.

Посмертну маску з обличчя бл. п. генерала зняв артист-рільбар Сергій Литвиненко.

В Соборі св. Юра 30 червня о год. 6 рано б. старшини УГА встановили почесну сторожу коло домовини бл. п. ген. Тарнавського.

До Собору св. Юра зачало напливати раз-у-раз багато народу, щоб віддати останній поклін б. Начальному Вождеві.

Українські установи у Львові й на провінції висіли чорні жалібні прапори.

У домовині спочивав б. Начальний Вождь у військовому генеральському однострою. В кишені на грудях китичка фіялок. Шапка з червоною китайкою лежала недалеко на віку домовини.

Заупокійні Богослуження відбулися в четвер і в п'ятницю (30 червня й 1 липня 1938 р.) щогодини від 6—12. В обох цих днях відправили о год. 6 веч. Парастаси. Увесь час перед домовиною дефілювали безконечні ряди народу.

Домовина в квітах. В її ногах червоні маки й золотисто-блакитна шарфа від б. Команди VII-ої Львівської Бригади.

На мурах Львова появилися з нагоди смерти генерала великі клепсидри — від рідні, від б. товаришів зброї, Червоної Калини, Т-ва Охорони Воєнних Могил, УКТОДІ, Т-ва "Молода Громада" та спільна клепсидра від усіх українських установ.

Подібні клепсидри появилися старанням місцевих людей і установ майже по всій нашій провінції.

Поодинокі установи, товариства й організації видали заклик до своїх членів, щоб узяли організовану участь в похороні.

У п'ятницю о год. 6 веч. перенесли домовину до середньої нави Собору св. Юра. Над катафальком

звисав золотистий тризуб. Домовину замкнули. Перед катафальком поклали посмертний портрет генерала.

Діловий Комітет вирішив похоронити пок. генерала на Янівському цвинтарі між могилами Стрільців. На це дістав дозвіл від влади. (Інтервеніювала окрема делегація в прем'єра ген. Славоу-Складковського).

1 липня о год. 7 вечором відбулися жалібні сходи членів Т-ва "Молода Громада". Сходина відкрив короткою промовою дир. Ю. Шепарович. Пам'ять Вождя присутні вшанували однохвилинною мовчанкою.

Похорон пок. Нач. Вождя відбувся величаво в суботу 2 липня 1938 року у Львові о год. 4 пополудні з Собору св. Юра на Янівський цвинтар.

Уже о 3 годині майдан св. Юра заняв народ. Усі вулиці до майдану замкнули "Соколи" й "Луговики" кордоном. В церкві дальша родина Вождя й представники установ. О год. 3.30 до храму входить вдова по бл. п. генералі в товаристві сестри пок. генерала, обох дочок, зятя, сина та внучок.

На свято-юрському подвір'ї зібралися у військовому порядку б. комбатанти. Кілька хвилин перед 4 год. б. комбатанти стають в чвірки. Попереду б. старшини й "Молода Громада". Поруч інваліди УГА. О год. 3.55 комбатанти виходять на велике подвір'я й уставляються лавами.

З церкви виходить духовенство — понад 100 священників з єпископами Кир Іваном і Кир Никиною. Тут і уставляються крім рідні покійного представники б. уряду й армії УНР, хор, делегації полі-

тичних угруповань, еміграції й центральних установ.

О 4 год. виносять домовину. Дзвони дзвонять. З балкону тужно голосять трембіти.

З палати виносять у лектиці Митрополита Андрея. Духовенство править панахиду.

О год. 4.20 прощає покійного о. пралат Л. Куницький. По ньому промовляє голова “Молодої Громади”, б. старшина УГА інж. Андрій Палій, директор “Маслосоюзу”.

— Пане Генерале! — каже інж. Палій, між іншим. — Голошу слухняно, що до звіту явилось кільканадцять тисяч Твої старшини й козацтва. Пане Генерале! Вибач, що вони не в одностроях і не в струнких вояцьких лавах, але все те тому, бо Ти вже не видав такого наказу.

Пане Генерале! Прошу слухняно, прости, що ми не справляємо належного Тобі гетьманського похорону. Не воркочуть жалібні верблі бубнів, не стогнуть срібні літаври. Не воздають Тобі яси димом боїв закопчені дула гармат.

А зате чусш, Пане Генерале, гуде жалібний вербель сердець тисячних мас тут і мільйонів у цілому світі.

А замість срібних літаврів заплачте ви, тужливі трембіти, з зеленої Верховини!”

Ця промова зворушила присутніх до сліз.

За хвилину пок. Начальний Вождь відбирає останню дефіляду з високого катафальку.

Стрункими рядами маршують сміливим кроком перед б. Вождем осиротілі члени “Молодої Грома-

ди" й б. старшини та стрільці I-го, II-го й III-го Корпусу УГА. За ними — інваліди УГА та делегації.

Під'їздить караван. Кладуть у нього домовину. О год. 5.25 похід рушає на Янівський цвинтар. Траса веде через вул. Міцкевича, Ягайлонську, Легіонів коло Великого Міського Театру, Казимирівською, Янівською на Янівський цвинтар.

Напереді несуть хрест, покритий жалібним серпанком. Опісля йде комендант походу б. от. д-р Степан Шухевич. За ним ад'ютант б. четар дир. Петро Постолюк. Оба перепоясані жалібними лентами. Кілька кроків даліше — сурмач.

Опісля йдуть комбатанти. Делегації несуть 161 вінків, м. ін. від членів уряду ЗОУНР, від Головного Отамана УНР Андрія Лівницького, від міністра війни уряду УНР ген. Вол. Сальського, від УСДП, від братів знад Дніпра й від американської еміграції.

За вінками — жалібний похід. Оркестра "Зорі", відділ комбатантів, відділ вояків УНР і чети членів I-го, II-го й III-го Корпусу УГА. Далі — інваліди, з'єдинені львівські хори під батудою Івана Охримовича, 4 трембітарі з Річки в гуцульських строях з трембітами, далі делегації, що несуть землю на могилу покійного з Річки, повіт Косів, з Белзчини, з Барилова, з Черниці, з Копичинеччини, з Чортківщини, з Галича, з Золочева, з Маківки, з Лисоні, з Яворівщини. З черги — процесії, монахині, ченці, священники, мітрати й єпископи. Тут монаші Чини Василіян, Студитів і Редемптористів та ректор Богословської Академії о. д-р Сліпий з професорським збором.

За духовенством — адьютанти. Чвірка карих коней везе караван з тлінними останками пок. генерала. По обох боках каравану 32 б. старшин.

За караваном рідня покійного, б. члени уряду ЗОУНР, представники б. української армії, політики, відділ “Молодої Громади”. А далі безмежна черга установ і громадянства зі Львова й з краю. Всі в чвірках — у зразковому порядку. 10 оркестр пригравало до жалібного походу.

А по боках тисячна-тисячна маса глядачів. Вони й по всіх кам'яницях, по всіх вікнах. Всі прибиті жалібним настроєм похорону.

Аж о год. 6.30 початок походу доходить до Янівського цвинтаря.

Домовину вносять на плечах б. старшини на цвинтар поляглих Стрільців. Тут уже викопана могила. Духовенство відправляє мольби, сурмач сурмить. Хор співає “Вічну пам'ять”.

Промовляє колишній прем'єр ЗОУНР, президент д-р Кость Левицький.

Промовляє колишній начальний духовник УГА, о. д-р Василь Лаба. Він прощає Начального Вождя від Митрополита Андрея.

Останній звіт від б. УГА складає полк. А. Бізанц.

Делегати сиплять землю з усіх сторін краю в могилу.

На небо виходить блідий місяць. Настає ніч. А тисячні-тисячні маси народу не відходять з цвинтаря.

Гідно похоронив український нарід свого б. Начального Вождя.

У похороні взяло участь около 30,000 народу. Незорганізовано приглядалося й брало участь ще яких 20,000 людей.

Жалоба покрила весь край. З усіх усюдів наспіли вісті, що смерть ген. М. Тарнавського викликала всюди потрясаюче враження. По всіх церквах відбулися панахиди й жалібні богослуження з цього приводу!

На адресу Ділового Комітету наспіло безліч кондоленційних писем і телеграм. Прислали кондоленції, м. і.: ген. В. Курманович з Бадену коло Відня (“У глибокому жалю Вождеві - Сеньйорові - Стрільцеві мій останній вояцький поклін. Родині щире співчуття”), б. гетьман Павло Скоропадський (“Молода Громада” — Ексселенції Пані Тарнавській. Прошу прийняти моє співчуття Вашій тяжкій втраті. Вічна пам’ять Начальному Вождеві Української Галицької Армії Генералові Миронові Тарнавському”), ген. Омелянович-Павленко з Праги й ген. Олександр Греків з Відня.

Діловий Комітет проголосив: “Всенародня жалоба кінчиться у вівторок 12 липня ц. р. — Жалоба б. вояцтва кінчиться в п’ятницю 29 липня ц. р. — В неділю 7 серпня ц. р. о 5-тій пополудні, як у сороковий день смерти Генерала будуть відправлені в усіх церквах заупокійні панахиди”.

Вся українська преса — місцева й світова — поставилася до похорону бл. п. Начального Вождя ген. Мирона Тарнавського з великою увагою й пошаною. Пресі треба завдячувати, що похорон виїшов величаво. Преса — особливо “Новий Час” —

помістила ряд статей про пок. генерала й подала цюважливіші знімки з похорону.

Артист-маляр Е. Козак намалював з цього приводу великий історичний образ: “Вождь Української Галицької Армії ген.-четар Мирон Тарнавський на фронті під Києвом у серпні 1919 року”.

Чужинна преса обмежилася здебільша до реферування. Треба признати — навіть львівське ендецьке “Слово Народове” зберегло поважний тон. Сіоністична “Хвіля” присвятила багато місця похороні. Особливу увагу звернула на “взірцевий порядок” під час похорону. Згадане ендецьке “Слово Народове” начисляло 20,000 осіб, приєднаних під час похорону.

Аж по смерті бл. п. Начального Вождя українське громадянство зрозуміло вповні й відчуло болуче, кого втратило. Все ж ще промине чимало часу, щоб висвітлити цілу діяльність пок. генерала. До цього треба повного висвітлення відносин Диктатури, Начальної Команди й Штабу Дієвої Армії, а далі висвітлення особистих відносин бл. п. Начального Вождя до Диктатора д-ра Євгена Петрушевича й до бл. п. Головного Отамана Симона Петлюри.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА БЛ. П. НАЧАЛЬНОГО ВОЖДЯ

“Найвищий Вождь Галицької Армії, улюблений і обожаний своєю армією, хоч молодого віку, а вже з перепрацювання посивілий генерал”, — характеризує Начального Вождя ген. Мирона Тарнавського під час згаданого

Воєнного Суду 13 і 14 листопада 1919 року у Вінниці оборонець його сотник-суддя Степан Шалинський.

“Був піонером ідеї національного війська як комендант Українських Січових Стрільців за часів Австрії...”

“Мучився в тюрмі й з нараженням власного життя втік з полону та проредся серед невигод через гори, скелі, дебри, щоб прийти до своєї армії...”

“В найкритичнішому для нашого народу часі бере над Галицькою Армією Начальну Команду...”

“Він голосом Прометея засталоє серце, ободрює духа, загартовує енергію, скріплює відвагу цієї армії...”

“Великий син України...”

“Український Гарібальді...”

“В інших народів був би покритий авреолою слави...”

“В інших народів заняв би місце в Пантеоні Безсмертних...”

“В інших народів був би оспіваний поетами, прославлений піснями й став би героєм національної легенди...”

Характеризуючи особу ген. М. Тарнавського під час жалібної академії в його пам'ять у Берліні 13 липня 1938 року, один з найближчих співробітників б. Вождя УГА та членів його Штабу, безпосередній свідок і учасник найважливіших воєнних і політичних чинів генерала М. Тарнавського, проф. д-р Ганс Кох, директор Східньо-європейського інституту в Бресляві — підкреслив усі його прикмети старшини німецької військової школи й згадав цікавий переловлений австрійцями документ російської розвідки, де поруч з іменем М. Тарнавського стояла заввага: “Малорос. Не бере”. (зн. непідкупний). — “Генерал М. Тарнавський був справжнім генералом, а не — отаманом!” (“Отаманом”, розу-

міється, в злому значенні того слова, зн., виразником “отамані”!) — такими кінцевими словами пре-легент змалював помершого Вождя УГА.

Генерал Мирон Тарнавський був незвичайно популярним у цілій Галицькій Армії. Любили його всі вояки, любили й не-вояки, любив кожний, хто тільки мав честь із ним зустрінутись.

“Зверхній вигляд генерала був незвичайно симпатичний. Був високого росту, кремезної будови тіла, спокійний та зрівноважений у рухах, з рішучими рисами лица, з благородними зарисами голови, тип лицаря-полководця. Та що в ньому було найзамітніше — це ті незабутні очі під розважним високим чолом — ясні, зичливі, батьківські”, — характеризує ген. М. Тарнавського Т. Маріт-чак (в “Новому Часі”, чч. 163 — 166 з 28 липня до 1 серпня 1938 р.).

“Мав у собі щось особливе, що важко окреслити словом. Мав великий дар з’єднувати собі людей, творити навколо себе привітну атмосферу”...

“У буденному житті вів спартанське життя”...

“Уважливий був також у службі. Над усім наглядав і все помічав, але в діла підкомандних встрявав тільки тоді, коли щось було не так, як треба. Нічогісько в ньому з гнітучої касарнянщини, нічогісько з принижуючого “капральства”. Доброзичливий, батьківський провід”...

“Та в одному ген. Тарнавський не знав поблажливости, ні жартів: як вроджений вояк не терпів найменшої прояви злосовісної, свідомої нездисциплінованости. Що до цього був твердий, як граніт”...

“Генерал не падав духом і в важкі хвилини, коли вже всі довкола потрохи охляли”...

“У боях жалів своїх “хлопців” (надробляв гарматами), та не жалів себе”...

“У своїй пам’яті зберігатимуть ген. Тарнавського його “хлопці” таким, яким був для них тоді, в ясні чи хмарні дні: ідеалом вояцької відданости й вірности”...

З усіх генералів, що були Начальними Вождями Української Галицької Армії, генерал Мирон Тарнавський визначався найбільше — сказати б — щиро-українською вдачею. Мав те, чого не мали інші в такій мірі, як він — залізну видержливість і далекий погляд у майбутнє. У порівнянні з б. Начальним Вождем Галицької Армії під Львовом, ген. Омеляновичом - Павленком, що поклав незабутні заслуги в організації цієї армії, ген. Тарнавський визначився більшою військовою рішучістю. У порівнянні з останнім Начальним Вождем Української Галицької Армії, ген. Осипом Микиткою (розстріляним большевиками) ген. М. Тарнавський відзначався більшою м’якістю й сердечністю поведінки.

Та найвизначнішою рисою його характеру була його обов’язковість. Вона виявилася в нього в найбільшій мірі.

Інші полководці в критичних хвилинах уступали, подавалися до димісії, резигнували з місця, з проводу.

Ген. М. Тарнавський не робив цього ніколи. Він знав, що це найлегший вихід з положення, але — особистий вихід, а не вихід — розв’язка наболілої справи чи положення.

Ген. М. Тарнавський жертвував у таких критичних, тяжких хвилинах своє особисте “Я” для добра цілости й загальної справи. В тому його велич, його значення, його ціна.

Це не переживання Начального Вождя УГА, це переживання таки самої УГА.

Це не ставав перед “Воєнний Суд” ген Мирон Тарнавський! Це ставала перед “Воєнний Суд” уся Українська Галицька Армія.

Бравурного наступу УГА на большевиків літом 1919 року на Наддніпрянській Україні не забуде українська історія ніколи. Не забуде й того, що кермував тоді Українською Галицькою Армією Начальний Вождь ген. М. Тарнавський. Під його проводом звільнила 30 серпня 1919 року переможна українська армія столицю України — Київ. Ця найкраща хвилина нашого недавно-минулого зв'язана назавжди з іменем Начального Вождя ген. М. Тарнавського.

У всіх його ділах, у всіх його чинах слідна завжди його добра воля й його глибоке сердечне бажання добра українському народові.

Не стало щирого українського серця великого вояка, Начального Вождя УГА, борця за краще завтра народу...

ДОКУМЕНТИ*)

Ч. 1. Умова ген. А. Кравса з ген. Бредовом (з “Добровольцьескої Армії” ген. Денікіна).

По переговорах ген. Кравса з ген. Бредовом у Києві 31-го серпня 1919-го року досягнуто таку обопільну згоду й підписано умову такого змісту:

1) Командант київської Групи Галицьких Військ відводить сьогодні всі свої частини з міста Києва

*) Мову і правопис документів залишаємо без змін. — Ред.

так далеко — як на це дозволить час, а найменше за лінію залізничних стацій, а далі на лінію Ігнатівка — Васильків — Германівка;

2) Командант “Полтавського Отряда” зі своєї сторони ручить, щоб цей рух відбувся без перешкод;

3) В рівній мірі запоручає Галицька Армія, що вона не зробить ніяких виступів проти “Армії Добровольців”;

4) Командант київської Групи Галицької Армії заявляє, що Галицька Армія оперує незалежно від Армії Петлюри, під окремою галицькою командою, без ніяких політичних цілей, а тільки з метою боротьби проти большевиків;

5) Для запоруки, що Галицькі Війська не заберуть з собою більше, як привезли, настановляється комісія;

6) Всім роззброєним відділам з обох сторін буде по потвердженні цієї умови обома командами віддана зброя.

(З “Денника Начальної Команди Галицької Армії” з дня 1-го вересня 1919-го р.).

Ч. 2. Заява ген. Бредова (доручена 4-го вересня 1919-го р. місією от. Бубели, що виїхала була до ген. Бредова 2-го серпня й вернулася 4-го серпня):

“Як Вами (Галицьким Командуванням) не піднято ніяких кроків для точного вияснення Вашого відношення до нас (“Армія Добровольців”), а даліше, що всупереч першій заяві ген. Кравса Ваша делегація сьогодні заявила, що Ви є в оперативній залежності від Петлюри, ми залишаємо за собою повну свободу ділання.

Наші жадання Вам відомі:

1) Признання нашого клича “Відбудування Єдиної-Неділимої Росії”;

2) Признання нами петлюрівців нейтральними наступить в тому разі, коли вони приймуть перше домагання. Тоді вони зобов’язані або якстій віддати зброю й розійтися домів, або пристати до нас, признавши наші кличі, з яких один є також широка автономія для України;

3) Якщо петлюрівці не приймуть тих жадань, їх будуть вважати таким самим противником як большевиків”.

Ця заяву предложено Штабові Головного Отмана до дальшого рішення.

(З “Денника Начальної Команди Галицької Армії” з дня 4-го вересня 1919-го р.).

Ч. 3. Промова

оборонця обвинуваженого генерала Мирона Тарнавського, сотника-судді Степана Шалинського, виголошена підчас розправи дня 14-го листопада 1919-го р. у Винниці.

Високий Суде!

Перед нами розіграється один з актів трагедії Українського Народу. Начальний Вожд Галицької Армії, улюблений й обожаний своєю Армією, хоч молодого віку, а вже з перепрацювання посивілий генерал стає перед Високим Судом. Чим він провинився? Чи тим, що був піонером ідеї національного війська як командант Українських Січових Стрільців за часів Австрії? Чи тим, що мучився

в тюрмі й з нараженням власного життя втікає з полону та продирається серед невивід через гори, скали, дебри, щоб прибути до своєї Армії? Чи тим, що командував II-гим Корпусом і вів завзяті бої за Львів? Чи тим, що в найкритичнішому часі для нашого народу, коли Галицька Армія мусіла залишати Галичину, бере над нею Начальну Команду? А була це Армія — підупала на душі й пригноблена!

І тут повстає величезна стаття цього обвинуваченого. Він голосом Прометея засталоє серце, ободрює духа, загартовує енергію, скріплює відвагу цієї Армії. Ця Армія, гола й боса, розпалена живим словом генерала, іде з нечуваним розгоном кількометровим кроком вперед і незабаром здобуває наддніпрянський Вавилон — столицю України — золотoverхий Київ! І знову загомонала свобідна босва пісня, та сама, що звеніла колись на степах Зеленої України та замовкла під гуком гармат зпід Берестечка та нещасливої Полтави. І здавалося, що вже загоріло ясне світло Волі, що благословиться на світлий Воскресення день! Аж тут повстає новий ворог, проти якого п. Генерал рівнож виступає збройно.

І той великий син України, український Гарібальді, що в інших народів покритий авреолею слави заняв би місце в Пантеоні Безсмертних, був би оспіваний поетами, прославлений піснями й став би героєм національної легенди, стає перед Тобою, Високий Суде, як Ефіяльт і Герострат свого Народу!

Кривава наша історія! Сумна доля нашого Народу! Вона тягнеться червоною ниткою від найдавніших часів аж до тепер. Здавалося, що світова вій-

на, яка пожерла стільки жертв, що той кривавий європейський танець принесе щастя для нашого Народу, як приносить пошлюбний день щастя для молодої пари. Та й тут зловіща Теміда поклала своє грізне "вето". Та непевна як весна, гаряча як літо, невмолима як осінь, строга як зима, щербата судьба нашого Народу спричинила те, що того Великого Сина України поставили перед суд. Страшний акт трагедії — я мушу його розбирати! Просто жахаюся! Який я був би щасливий, Високий Суде, якби мене в цій хвилині осіяла якась сила пророка, якби повів мене якийсь віщий дух, я мігби знайти тоді той талісман, що під його закляттям далекосяглим зором, пробивши занавісу історії, я залишив би цю землю несправедливості, оцю арену людського горя, сліз, терпінь, злиднів, мук і болів, й орлиним летом на крилах зимового вітру я піднісся би в ті часи, коли була "авреа етас" — золотий вік людськості, коли не було народньої "распрі", коли панував рай на землі! Та я звичайний "смертельник" і мушу приступити до обговорення тої трагедії, а це висліді дводенного процесу.

Коли порівнаю висліді головної розправи з тими точками, що їх закидують обвинуваченому, пригадуються мені слова римського поета Вергілія: "Квідквід делерант регес, плектунтур Ахіві" ("Щонебудь завинили королі, зате караються ахайці"), або приміню ті слова до наших умовин: "За те, що завинив тутешній Уряд, мають карати обвинуваченого".

Що закидують обвинуваченому п. ген. Тарнавському? Чотири речі: Порозуміння з ворогом, пе-

реговори з ним, опір проти Зверхньої Влади й невиконання приказу.

Перед приступленням до обговорення цих закидів мушу призадуматися над причинами, що довели до поповнення тих закидів. Слово “закид” уживаю тут тільки з куртуазії до п. прокуратора, який таку дефініцію їм надав. Про ці причини не буду довго говорити, бо вони на розправі вийшли в такій ясній і драстичній формі, що ближчого обговорення не потребують. І так — це, що зізнавав санітарний шеф, шеф інтендантури, муніційний референт і політичний референт — вистарчає, щоб мати ясний образ того, в якому стані була ця Армія в перших днях листопада 1919-го року. Це не була Армія, а “їдучі шпитали”. Стан хворих був понад 10.000, брак ліків, брак лікарів, брак санітарного матеріалу, брак санітарного персоналу, брак білля, накривал і тим подібне — давали до пізнання, що та Армія при дальшому такому стані вигине. І не було найменшої надії, що буде можна цьому зарадити. Всякі прохання, всякі “представлення” до Уряду залишалися без успіху. Що більше: Уряд на внесені в тих справах санітарним шефом письма не давав ніякої відповіді! Страшно також зобразив стан Армії в тих днях шеф інтендантури. 10% стрільців було без усякого білля, 25% без черевиків, майже половина без плащів, в подертих блюзах і споднях. Це справжній паризький “санскільот” і то в осінніх, дощевих, зимних днях. Всякі замовлення поодиноких Бригад залишалися без успіху. Уряд не тільки нічого про те не подбав, а навпаки навіть

відмовив гроша так, що стрільці від місяця не діставали льону.

Дуже сумно представлялася справа заосмотрення муніцією. Підчас наступу на большевиків єдиним джерелом доставки муніції було те, що собі стрілець здобув на ворогові. Останніми часами стрільці діставали тільки по 10 патронів, а батерії по кільканадцять стрілен.

А вже найсумніше представлявся стан під політичним оглядом. У всіх галузях адміністрації був саботаж, не скажу про саботаж тутешнього Уряду, бо боюся, щоб мене не потягнули до відповідальності, але вжию евфемістичного слова, а це — “неприхильність уряду”. Від початку нашого переходу за Збруч тутешній Уряд пляново й систематично відносився до нашої Армії неприхильно. Члени Уряду виголошували ворожі нам промови, накидувалися лайками, провадили, чи допускали ворожу нашій Армії агітацію в слові й в письмі. Та Армія — не зважаючи на різні памфлети в часописах на неї — сповняла вірно прикази й не звертала на це уваги. Всякі “представлення” в тій справі Начального Вождя до Уряду були безуспішні. Уряд був на це сліпий, глухий і німий. Це є ті причини, що приготвляли катастрофу й що була б безсумнівно наступила, якби Начальний Вожд скоро цьому не був зарадив!

Розберу тепер ті закиди, що їх здогадно мав поповнити обвинувачений п. Генерал.

Закид проти збройної сили держави з § 327 взк. і закид головної зради з §. 334 взк., я обійму в одну цілість, бо вони взаємно себе доповняють.

Якими ділами поповнив обвинувачений ті речі? Двома. А це: тим, що вдався в переговори з ворогом, і тим, що заключив з ним договір. Ні один, ні другий закид не є правдивий і не видержує критики! Правда, що п. Генерал як Найвищий Вождь вдався в переговори з ворогом, та це були переговори чисто-військової натури й до того кроку він на основі міжнароднього права й військового правильника мав повне право. Які-ж це були переговори? Дуже маловажні. Начальний Вождь висилає делегацію до ворога й дає їй письменне уповноваження, щоб перше — запротестувати проти вбивання наших полонених військами Денікіна, як це трапилось в Гайсині, а по друге — щоб обговорити справу виміни полонених. Крім тих двох точок, що ясно зазначені в уповноваженню, ніяких інших інструкцій парламентарі не дістали. І на основі тих двох точок закидують п. Генералові справу проти збройної сили держави. Ессенціональною вимогою цього закиду є, щоб ділання проступника принесло ворогові користь, а власній Армії шкоду. Де-ж та користь для ворога, а шкода для власної Армії? Скажу, хіба навпаки, що висланням парламентарів власна Армія віднесла користь, бо в час тихого самовільного завішення зброї могла відпочивати. З того приводу закид згаданої справи не має рації й є безосновний.

Таксамо безосновний є другий закид: головної зради. Вона ніби полягає на тому, що обвинувачений заключив з ворогом договір, що приносить небезпеку для держави. Ви бачили, панове судді, під час розправи з відчитаних телеграм і протоколів,

що обвинувачений в тій справі грав цілком пасивну роль. Делегація, що була в Штабі ген. Шіллінга, принесла пунктації, підписані вправді Шіллінгом, навіть з політичним значінням, однак ці пунктації для своєї важности потребують — як цього навіть вимагає уступ 5-тій протоколу — підпису компетентної до цього особи. П. Генерал такого свого підпису не дав, і тому протокол — зладжений без відома обвинуваченого в Штабі ген. Шіллінга і не підписаний обвинуваченим — можна вважати тільки звичайною пропозицією, непринятною другою стороною для заключення договору. Що так воно й є, видно й з того, що коли приїхала до Штабу Начальної Команди делегація від Денікіна з названим протоколом, то її представник — якийсь полковник домагався підпису того-ж протоколу, що щойно по підписі можна було його вважати зглядно важним, бо до повної важности він потребує безсумнівно потвердження п. Диктатора. Цілу ту чинність треба вважати тільки приготовною чинністю, а вона згідно з законом безкарна. І то ще чинність, яка не вийшла від обвинуваченого, але яку підприняла на власну руку — може й в добрій вірі — до того неуповноважена делегація. З того приводу й цей закид є безосновний.

Щодо третього закиду — опору зверхній владі — то цей закид зроблений п. Генералові хіба тільки для доповнення перших двох в тій надії, що “якщо не вдасться вдарити палицею, то вдасться вдарити бодай лісочкою”. Він не може мати ніякого примінення й я, не бажаючи забирати часу, цілком не буду про нього говорити.

Залишається тільки ще обговорити закид невиконання наказу Головного Отамана ч. оп. 1405 з 1-го листопада ц. р., а це відворот Армії з державних позицій на лінію Прилуки — Жабокрич — Лука Жабокрицька. Цей наказ був вповні сповнений. Як видно було з відчитаних звідомлень Корпусів — вже на другий день Команди Корпусів дали підчиненим собі Бригадам наказ евакуувати лічниці й відтягати тяжку артилерію в задні позиції. Очевидно, що наказу відвороту цілої Армії — оскільки такий відворот не має перемінитися в панічну втечу — не можна виконати за кілька днів. Зрозумів це й самий Головний Отаман, бо в своєму наказі говорить про поступенний відворот, а такий поступенний відворот — як я вже сказав — і розпочався. Слово “поступенний” зглядне й залежить від умовин та льокальних відносин, від терену й тим подібного, як його треба виконати. Отже зприводу того цей послідний закид є неслухний.

Зі зображеного стану річей ясно, що ні одного з закинутих п. Генералові замітів не можна брати під увагу. Всі вони спираються на крихких основах. Розправа не виявила найменших даних, що з них можна б вносити, що обвинувачений хоч в частині причинився до поповнення закинутих йому провин. З тих причин вношу звільнити п. Генерала Тарнавського від всіх точок обвинувачення.

Я ще одно слово маю до Високого Суду! Незабаром Високий Суд піде до сусідньої кімнати на нараду. Перед Вами, панове судді, стане мітична Теміда, богиня справедливости. Двох річей жадає вона від Вас: примінення закону й серця. Про за-

кон я вже говорив. А що каже серце? Я не прошу доброти Вашого серця для обвинуваченого, а для кого іншого. Ось в тій хвилині відзиваються голоси народніх мучеників. Вони пересилають до Вас, панове судді, велику просьбу: “Не дозвольте, щоб представник тої ідеї, за яку ми так тяжко коротасмо тут своє життя й ждемо визволення, був Вами засуджений! Не допустіть до того, щоб наші муки на вістку про такий присуд збільшувалися”.

Я чую милі голосочки малих діточок... Ті діточки падають на коліна й складають дрібненькі ручки перед Тобою, Суде, і благають Тебе: “Панове-Судді! Верніть нам нашого Мессію! Ми Вас за це благаємо. І не дозвольте, щоб Той, щоб наш Мессія був засуджений Вами!”

В той самий час відзиваються до Вас голоси тисячів хворих і ранених, які мучаться по лічницях: “Дайте нам, панове-судді, хоч тепер, коли смерть нам заглядає в очі, спокійно вмирати. Осолодіть нам тих ще кілька хвилин життя, яке ми мусимо принести в жертву Батьківщині. Не доводіть до того, щоб ми вмирили з переконанням, що наш Вожд винуватий!”

Вкінці доходять до судової салі якісь підземні голоси. Це голоси Поляглих Героїв, яких душі стають тепер перед престіл Царя Царів, Короля Королів, перед престіл Найвищого Єгови, а їхні тіла, спочиваючи в сирій, зимній могилі, завмерлими устами благають Вас, панове-судді: “Дайте нам спокійно лежати в гробі! Не дозвольте, щоб наші могили замість цвітом — покрилися терням! А це

станеться, якщо нашого Вождя, на якого приказ ми положили таке молоде, а дороге життя, проголосять винуватим”. (Ген. Тарнавський плаче). Я бачу сльози на Твоїх очах, Генерале! Плач, плач, Генерале! Плач над недолею Твого Народу, як плакав Єремія над недолею народу Ізраїля на ріках вавилонських, помянувши Сіон... Та не плач, Генерале, над Своєю судьбою! Це-ж судять Тебе Твої діти, які ділили з Тобою горе й щастя. Вони знають, що Ти за один і чи Ти винуватий. Вони ж нинішнім, святим присудом різко проти цього запротестують і вложать на Твою голову д і я д е м н е в и н н о с т и.

Я востаннє апелую до Вас, панове-судді: “Відкрийте Свої серця для тих, які — як я вже згадав — так важко Вас просять! Я відзиваюся до Вас словами великого грецького поета Софокля: “Мет гоїс ехтайлейс гіперахту, мет епіляту, Хронос гар евмарес, го Теос”*)).

Ч. 4. Постанови переходу Галицької Армії на сторону “Добровольгеської Армії”.

Дня 19-го листопада 1919-го р. перед обідом прибула до постою Начальної Команди Галицької Армії з Одеси галицька місія, а це: от. Ціммерман, сотн. Турчин і пор. Д-р Давид. Вернувся й член першої місії, от. А. Ерлє. Разом з ними прибула й добровольчеська місія в складі полковника Ген. Штабу Коновалева, Саборського та ще двох старшин, як рівнож два англійські старшини.

*) “Не журися злиднями й не забувай, що Час допоможе, Бог”.

Наша місія привезла такий підписаний протокол (в двох примірниках: один — московський, другий — український) :

“Протокол засідання військової комісії, зложеної з представників Добровольчеського й Галицького Командування. — Одеса, 4/17 листопада 1919-го р. На засіданні явилися представники від Добровольчеської Армії й полковники Ген. Штабу: Даровський, Коновалів і Саборський, а від Галицької Армії: отаман Ген. Штабу Ціммерман, сотник Турчин і пор. Д-р Давид.

Уповноваження представників Добровольчеської Армії стверджує особисто командуючий військами Новоросії, ген.-лейтнант Шіллінг, а уповноваження галицьких представників являються видними із предлоджених ними телеграм від Командуючого Галицької Армії ч. ч. 6328 і 7852. Провід обняв як найстарший ступенем полковник Ген. Штабу Даровський.

Постановлено:

1) Галицька Армія переходить в повному складі разом з запільними установами, складами й движимим залізнодорожним матеріалом на сторону Російської Добровольчеської Армії й входить в повне розпорядження Головнокомандуючого збройними силами Південної Росії, тепер через Командуючого Військами Новоросійської Області.

2) Галицька Армія задержує свою організацію, Командний Збір, мову, установи й ціле військово майно. Частини мають існувати в складі не менше 50% своїх “штатних” складів по “штатам” Галиць-

кої Армії, які обов'язують по 4/17 листопада. Корпус Коновальця не вважається галицькою частиною.

3) Російське Добровольчеське Командування допоможе Галицькій Армії в доповненні її рядів уроженцями Галичини, що перебувають як у чужих державах, так і на території Росії.

4) При вищих штабах, як також усіх установах і всіх самостійних частинах Галицької Армії будуть приділені російські старшини, лікарі й урядовці по виборі Добровольчеського Командування для зв'язку й порішення на місці питань, що виявились би.

5) Політичних питань відносно взаємних відношень Галицького Правительства до Правительства Добровольчеської Армії, як також відносно майбутньої судьби Галичини не розбирається, а залишається до вирішення політичним переговорам. Аж до порішення тих питань в постою ген. Денікіна задержує Диктатор Галичини права кермування й контролі внутрішнього життя Галицької Армії.

6) Галицька Армія не буде воювати з Армією Петлюри, яка бореться на фронті.

7) Галицька Армія збереться не пізніше 17/30 листопада в районі Козятин — Винниця — Глинці — Оратів — Погребище — Козятин.

8) Для забезпечення тої збірки займає Галицька Армія негайно частиною сил і держить район Бердичева.

9) Штаб Галицької Армії переходить не пізніше 17/30 листопада ц. р. до міста Уманя.

10) Всі "тили" (військові установи, етапні склади й т. п.) пересуваються поступово й розташовуються на лінії Христинівка — Ольгопіль — Возне-

сенськ — Миколаїв. Санітарні установи, що в них перебувають хворі й ранені, залишаються на місці.

11) Хворі й ранені Галицької Армії, як не найдуть місця в галицьких лічницях, будуть прийняті в лічниці Збройних Сил Південної Росії на рівних правах з російськими, а по видужанні вертаються в Галицьку Армію.

12) Для звязи зі Штабом Командуючого військами Новоросії висилається зі Штабу Галицької Армії окремого старшину.

13) Цей договір входить в життя з хвилиною ратифікації з одної сторони Командуючим військами Новоросії, а з другої сторони Командуючим Галицькою Армією.

14) Ворожі кроки між Добровольчеською й Галицькою Армією устають з хвилиною підписання цього протоколу представниками обох сторін, не вичікуючи ратифікації його, як це сказано в 13-ому уступі (§. 13).

Слідують підписи вище названих членів комісії.

Протокол ратифікований в дні його підписання ген.-лейтнантом Шіллінгом. Зі сторони Галицької Армії ратифікував його сьогодні Нач. Вожд Галицької Армії — генерал-четар О. Микитка.

(З "Денника Начальної Команди Галицької Армії"
з дня 19-го листопада 1919-го р.).

*Ч. 5 Ген. М. Тарнавський вдруге командантом
У. Г. А.*

"Ген.-чет. О. Микитка захворів висипним тифом. На час його недуги переняв — на його про-

хання — команду У.Г.А. Ген.-четар М. Тарнавський, що Добровольцьєське Командування прийняло до відома”.

(З “Денника Начальної Команди Галицької Армії” з дня 16-го грудня 1919-го р.).

Ч. 6. Перший новий приказ Ген. М. Тарнавського.

“Сьогодні видав Нач. Вожд Ген.-четар М. Тарнавський наказ військам, що ним повідомляє про те, що переймає команду на час недуги ген.-чет. О. Микитки, закликає видержати в рядах та жадає повного довіря для себе й своїх діл, рівночасно заповідає, що наладнає при Начальній Команді політичний реферат, зложений з відомих наших політиків; обовязком того реферату буде кермувати політичним життям Армії аж до приїзду Диктатора, з яким буде старатися якнайскорше ввійти в звязки.

Через Добровольцьєське Командування в Одесі вислали до посла З.О.У.Н.Р. у Відні, Вол. Сінгалевича депешу про недугу Ген.-чет. О. Микитки та тимчасову зміну в Начальній Команді, з просьбою сповістити про це Диктатора”.

(З “Денника Начальної Команди Галицької Армії” з дня 17-го грудня 1919-го р.).

Ч. 7. Звязок з Диктатурою.

“Сьогодні виїхали в Одесу від Начальної Команди У.Г.А. сотник Осип Левицький і сотник Лука Турчин. З Одеси вони поїдуть до Праги до Диктатора, щоб його поінформувати про сучасне становище У.Г.А. та засягнути в нього вказівок політичної натурі”.

(З “Денника Начальної Команди Галицької Армії” з дня 20-го грудня 1919-го р.).

Ч. 8. Приказ Військам У.Г.А. ген. - гет. О. Микитки.

Дня 15-го січня 1920-го р. — по виздоровленні — переняв Ген.-чет. О. Микитка знову команду У.Г.А. від Ген. М. Тарнавського. З того приводу видав Ген. О. Микитка такий приказ Військам:

“Видужавши з важкої недуги, переймаю знову з нинішнім днем поручену мені команду над Українською Галицькою Армією. Вповні свідомий великих труднощів, що їх У.Г.А. до цього часу, а передусім в останніх місяцях мала побороти й внаслідок пошестей витерпіти, звертаюся до всіх старшин і стрільців витривати вірно в виконанні високого завдання, що його вимагає український народ від У.Г.А. Свята для нас усіх українська справа жадає, щоб У.Г.А. була задержана в своєму дотеперішньому складі й стала знову боєздатною. В тій цілі мусить бути Армія якнайскорше, оскільки на те дозволяє їй її сучасне положення, перенесена в призначений район відпочинку, щоб оподалик від усякого ворога, в повному спокою дати вкінці змогу недужим прийти до здоровля, усунути пошесть, скріпити почуття внутрішньої звязи та переорганізуватися.

Для досягнення цієї мети вимагаю від кожного старшини без різниці службового становища й степеня найточнішого — аж до саможертви — сповнювання обовязків і найбільшого піклування підчиненими стрільцями. В тяжких хвилинах ділає добрий примір старшин — особливо підіймає він і оживляє доброго духа серед стрільцтва.

Старшина мусить бути постійно провідником і приятелем стрільців.

Проти всіх настроїв і впливів, що ділають на шкоду сильної звязи Армії, мають всі команданти всіх степенів виступити з найбільшою строгістю й енергією. Довіря у власну силу, якої корінь лежить тільки в тісній злуці, подає надію на щасливе покінчення війни й віру в щасливу будуччину Нації, за яку вже стільки синів Народу пролило свою кров і наложило головами”.

(З “Денника Начальної Команди Галицької Армії” з дня 15-го січня 1920-го р.).

Ч. 9. Договір між Ревкомом Ч.У.Г.А. і делегатами XII-ої совітської армії.

Дня 12-го лютого 1920-го р. заключено в Києві між представниками Ревкому Ч.У.Г.А. і делегатами XII-ої совітської армії договір, що звучить:

I.) З галицьких військ, розташованих у районі волинської, подільської та херсонської губернії сформувати три піхотні бригади, відповідне число артилерії (по одному легкому дивізіонові двох-батарейного складу при кожній бригаді) згідно зі “штатами”, виявленими в приказі В.В.С.Р. з дня 13/ХІ. 1918. ч. 220 і з дня 19/ХІІ. 1919. ч. 1201/226.

II.) Формування відбувається під наглядом відповідних Начдівів при участі представників від інспектора піхоти, кавалерії й артилерії.

III.) Сформовані бригади прикомандувати четвертими бригадами до 44-ої, 47-ої й 58-ої дивізії.

IV.) Начальникові Політичної Управи Армії разом з партією большевиків Прикарпаття вжити за-

ходів переглянути командний склад галицьких військ і вибрати відповідних командантів і комісарів, обзнайомлених з мовою й побутом галичан.

V.) При Політичній Управі Армії оснувати галицьку секцію для кермування політичним вихованням галицьких старшин.

VI.) Галицькі бригади формувати на взірець Червоної Армії.

VII.) В галицьких бригадах і командах як внутрішнє, так і зовнішнє діловодство провадиться українською мовою.

VIII.) Галицькі бригади доповнюються виздо-ровцями зі шпиталів та всіма галичанами, здібни-ми до фронтової служби, що перебувають на тери-торії Радянських Республік.

IX.) В галицьких бригадах лишаються на служ-бі вибрані річники від 18 до 35 літ. Особи старших річників і професій, не підпадаючих бранці, звіль-няється від неї в порозумінні з Політичною Упра-вою Армії й комуністичної партії большевиків При-карпаття й розділяться згідно з їхніми вказівками.

X.) Воєнне майно, що є в розпорядженні Га-лицької Армії, що не все буде вжите при сформу-ванню галицьких бригад (інтендантське, артилерій-ське, залізно-дорожнє, саперське, телефонне, авіа-торське й різного роду майстерні) передається в армейський склад на окремому підрахунку в цілі використання постачання існуючих і формованих галицьких частин.

ХІ.) Санітарна Управа Армії допоможе медикаментами, санітарним матеріалом і лікарськими силами галицьким бригадам на формування лазаретів і перевязочних пунктів.

ХІІ.) Галицькі бригади будуть вжиті в першій мірі на заході, а опісля проти інших ворогів робітничо - селянської влади на полуднево - західному фронті.

ХІІІ.) 12-го лютого 1920-го р. галицькі війська зачисляються на всі види постачання при ХІІ-тій Армії, а хворі передаються піклуванні Санітарної Управи Армії”.

(З “Денника Начальної Команди Галицької Армії” з дня 12-го лютого 1920-го р.).

Ч. 10. Арештування Ген. М. Тарнавського більшовиками.

“Затонський і Порайко виїхали по службовим справам у Київ. Зі собою повезли меморіал, випрацьований Шаманеком у справі конечности створення інспекції для всіх галицьких частин і приділення галицьких звязкових органів до дивізій та ХІІ-ої совітської армії. Зі собою мали забрати ген. М. Тарнавського, якого тягнуть до відповідальности за його протибільшевицьку політику. На приказ командуючого його арештували, однак поїзд з Порайком відійшов так, що ген. Тарнавський вернувся назад до міста. Тут залишили його на волі, але він мусів дати слово чести, що не покине місця постою. Ревтрибунал Ч.У.Г.А. веде проти нього слідство”.

(З “Денника Начальної Команди Галицької Армії” з дня 2-го березня 1920-го р.).

Ч. 11. Стан Ч.У.Г.А. з 1-го березня 1920-го р.

II-ГИИ КОРПУС:	харчевий:	хворих:	виздоров.:	здорових:
У.С.С. Бригада:	190/1418	9/979	29/111	152/1228
3-тя Бригада:	112/1420	10/117	6/120	96/1183
7-ма Бригада:	87/1269	13/112	5/144	69/1113
Штаб Корпусу:	246/2700	12/512	21/326	213/1871
Разом:	635/6816	44/810	71/701	520/5305

I-ШИИ КОРПУС:	харчевий:	хворих:	виздоров.:	здорових:
5-та Бригада:	52/0488	8/098	3/110	41/0280
6-та Бригада:	64/0616	20/140	10/200	34/0276
9-та Бригада:	72/0697	20/187	17/283	35/0227
10-та Бригада:	85/0639	12/070	14/139	59/0436
Штаб Корпусу:	229/1868	20/164	28/263	181/1441
Разом:	502/4308	80/659	58/995	264/2654

III-ГИИ КОРПУС:	харчевий:	хворих:	виздоров.:	здорових:
2-га Бригада:	84/0486	5/076	23/158	61/0238
8-ма Бригада:	91/0654	3/065	23/090	65/0499
11-та Бригада:	86/0699	4/083	12/252	70/0364
Кавалерій. Бр.:	30/0473	1/105	6/092	23/0276
Штаб Корпусу:	97/0782	12/025	10/082	75/0675
Запас:	25/0193		4/086	21/0187
Разом:	413/3067	25/354	78/760	315/2159

(З "Денника Начальної Команди Галицької Армії"
з дня 2-го березня 1920-го р.).

Ч. 12. Переіменування частин Ч.У.Г.А.

"Сьогодні наступило переіменування частин:
I-ша Бригада називається "I-ша Галицька Червона Бригада У.С.С.";

II-га Бригада називається “II-га Галицька Червона Бригада У.С.С.”;

III-тя Бригада називається “III-тя Галицька Червона Бригада У.С.С.”;

В I-шій Бригаді є полки: ч. 1, ч. 2 і ч. 3.

В II-гій Бригаді є полки: ч. 4, ч. 5 і ч. 6.

В III-тій Бригаді є полки: ч. 7, ч. 8 і ч. 9”.

(З “Денника Начальної Команди Галицької Армії” з дня 28-го березня 1920-го р.).

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА:

Воєнний Суд у Вінниці. (Процес ген. М. Тарнавського 13-го й 14-го листопада 1919-го року в Вінниці; неоголошений). Денник Начальної Команди Галицької Армії з 1919 — 1920 рр. (Неоголошений).

Евген Бородієвич, В чотирикутнику смерті. Причинки до трагедії У.Г.А. на Великій Україні. (З воєнного записника 3-тої Бригади). Київ — Львів, 1921.

Олександр Доценко, Літопис Української Революції. Матеріали й документи до історії української революції. Том II. Книга 4. 1917 — 1922. Київ — Львів, 1925 і Том II. Книга 5. Тарнів — Львів. 1924.

Олександр Доценко, Зимовий похід Армії Української Народньої Республіки. (6. XII. 1919 — 6. V. 1920). Варшава, 1932. (Праці Українського Наукового Інституту).

М. Капустянський, Похід українських армій на Київ — Одесу в 1919-ому році. (Короткий воєнно-історичний огляд). Частина I. і II. Львів, 1921. Частина III. Львів, 1922. Накладом В-ва “Червона Калина”.

Ганс Кох, Договір з Денікіном. Львів, 1930. Вид. “Червоної Калини”.

Антін Крезуб, Нарис історії українсько-польської війни 1918 — 1919. Львів, 1933. Вид. “Червоної Калини”.

Вол. Ласовський, Генерал Тарнавський. Репортаж. Львів, 1935. Вид. “Червоної Калини”.

- Осип Левицький, Галицька Армія на Великій Україні.** Відень, 1921.
- Д-р Осип Назарук, Рік на Великій Україні.** Спомини з української революції. Відень, 1920.
- Д-р Осип Назарук, Галичина й Велика Україна.** Трактат, присвячений українським жінкам і військовим. Львів, 1936. Накладом “Нової Зорі”.
- О. Слободич, Нарис історії української революції 1917 — 1920.** (5 частин). Накладом “Самоосвіти”. Львів, 1930 — 32.
- Д-р Степан Шухевич, Спомини з Української Галицької Армії.** Вид. “Червоної Калини”, Львів, 1929.
- Евген Яворівський, Денікініяда Української Галицької Армії.** Яворів, 1929. Накладом Вид. Кооперативи “Гарт” в Яворові.
- Евген Яворівський, Київський День (30-го й 31-го серпня 1919-го р.).** У фейлетонах “Українського Вістника”, Львів, (з 19 — 21. VIII. 1921).
- Крім того річники “Літопису Червоної Калини”, календарі-альманахи “Червоної Калини”, видання-альманахи “За Державність та преса.

З М І С Т :

Від Редакції	7
Передмова	11
Від колиски до зрілого віку	14
Під час світової війни	17
Між Українськими Сівочими Стрільцями	19
По той бік Збруча 1918 року	25
На становищі коменданта II Корпусу ГА	30
Ген. М. Тарнавський Начальним Вождем ГА	33
Психід на Київ	35
Українсько-московська (Денікінська) війна	54
Воєнний суд у Вінниці	60
Тернистими шляхами... ..	89
У таборі полонених у Тухолі	95
Двадцять літ по війні	97
Смерть і похорон Начального Вождя	101
Загальна характеристика Нач. Вождя	109
Документи	113
Література	134

Ваші зауваження про цю книжку просимо посилати на адресу Клубу Приятелів Української Книжки.

ВИДАННЯ КЛУБУ ПРИЯТЕЛІВ УКРАЇНСЬКОЇ КНИЖКИ

I СЕРІЯ

- 1—2) О. Гай-Головко: „ПОЄДИНОК З ДИЯВОЛОМ” — два томи. Ціна за два томи \$2.75.
3—4) В. Чапленко: „ЛЮДИ В ТЕНЕТАХ” — сатирична повість у двох томах. Ціна за 2 томи \$2.50.
5) Іван Смолій: „КОРДОНИ ПАДУТЬ” — повість, один том. Ціна \$1.50.
6) Юрій Тис: „ШЛЯХАМИ ВІКІВ” — історичні оповідання, один том. Ціна \$1.25.
7) Л. Мосендз: „ЛЮДИНА ПОКІРНА” — оповідання, один том. Ціна \$1.25.
8—9) Рекс Біч: „ЗАЛІЗНИЙ ШЛЯХ” — 2 томи, повість з піонерського життя на Алясці. Ціна за 2 томи \$2.50.
10—11) Василь Радич: „МАКСИМ ЗАЛІЗНЯК” — 2 томи, історичний роман. Ціна за 2 томи \$2.50.
12) Микола Гоголь: „СТРАШНА ПОМСТА”. Ціна \$1.50.

II СЕРІЯ

- 13—15) С. Черкасенко: „ПРИГОДИ МОЛОДОГО ЛИЦАРЯ”, (випродано)
16) І. Лобода: „ВОНИ ПРИЙШЛИ ЗНОВУ”, роман з фінляндсько-більшевицької війни, 1 том. Ціна \$1.25.
17) С. Васильченко: „НОВЕЛІ”, один том. Ціна \$1.25.
18) В. Бірчак: „ПРОТИ ЗАКОНУ”, істор. пов. Ціна \$1.25.
19) Юрій Тис: „МАРКІЗА”, істор. опов. Ціна \$1.25.
20—21) В. Лопушанський: „ПЕРЕМОГА”, повість з визвольної війни. 2 томи. Ціна \$2.50.
22—24) Сава Криlach: „САМОСТІЙНИК”, 3 томи. Ціна \$3.75.

III СЕРІЯ

- 25) З ПОДОРОЖІ НАВКОЛО ПІВСВІТУ. Ціна \$1.25.
26—28) М. Шарик: ДІТИ ВІРНИ, 3 томи. Ціна \$3.75.
29) З ПОДОРОЖІ ПО АМЕРИЦІ. Ціна \$1.25.
30) Іван Франко: „ПАНСЬКІ ЖАРТИ”. Ціна \$1.25.
31) Я. Рудницький: З ПОДОРОЖІ ПО СКАНДИНАВІ. Ціна \$1.25.
32) Е. Яворівський: ВОЖДЬ 100.000-НОЇ АРМІЇ. Ц. \$1.25.

ПЕРЕДПЛАТА НА III-ТЮ СЕРІЮ ЗА 12 КНИЖОК ВІНОСИТЬ \$9.00.

Наша адреса:

UKRAINIAN BOOK CLUB
P. O. Box 3597 Sta. B., Winnipeg, Canada.

